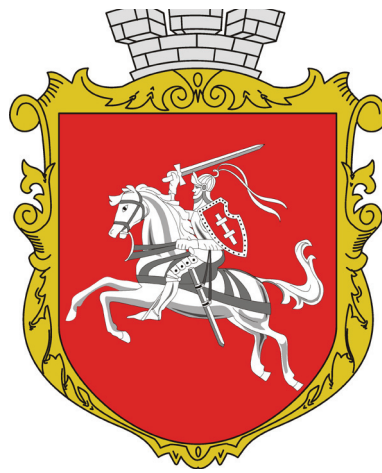

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ ТА ГОЛОДОМОР
НА СЛАВУТЧИНІ
1928 – 1933

ACTA HISTORICA SLAVUTENSIS

VOLUMEN VII

ДЕРЖАВНА АРХІВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВИЩИХ ОРГАНІВ
ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНКИ
УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ
ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
СЛАВУТСЬКА МІСЬКА РАДА

**КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ ТА ГОЛОДОМОР
НА СЛАВУТЧИНІ**

Збірник документів

ММХІІІ

КИЇВ – ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
2013

БКБ

УДК

Колективізація та голодомор на Славутчині. Збірник документів / упорядкування, передмова та коментарі В. Г. Берковського. – Київ-Хмельницький: ПП Цюпак А.А., 2013. – 416 с.

У збірнику представлено документи, що розкривають трагічні сторінки колективізації та голодного мору населення сучасного Славутського р-ну Хмельницької області в жахливих 1930-х рр.

Для науковців, вчителів, студентів, краєзнавців, а також усіх, хто цікавиться історією рідного краю.

Упорядник:

Берковський В. Г. – канд. іст. наук, директор Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

Рецензенти:

Баженов Л. В. – д-р. іст. наук, професор, директор Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському державному університеті.

Матяш І. Б. – д-р. іст. наук, професор, радник Міністра юстиції України.

Шаповал Ю. І. – д-р. іст. наук, професор, завідувач відділу етнополітології, керівник Центру історичної політології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України.

Затверджено до друку рішенням науково-методичної ради Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України № 12 від 2009 р.

© Берковський Владислав Георгійович, 2013

© ЦДАВО України, 2013

ISBN

ЗМІСТ

Вступне слово	6
Кілька слів від упорядника	9
Колективізація та Голодомор на Славутчині: передумови та перебіг подій	12
Список скорочень	41
Документи	
1928-29	45
1930	60
1931	159
1932	235
1933	307
1934	389
1935-36	392
Додаток	396
Іменний покажчик	399
Географічний покажчик	410

ВСТУПНЕ СЛОВО

Ухвалення Верховною Радою України закону «Про голодомор 1932-1933 років в Україні» та визнання голодомору геноцидом, утвердження в суспільстві нетерпимості до будь-яких проявів насильства влади над суспільством, вшанування пам'яті мільйонів жертв актуалізувало потребу всебічного дослідження соціальних і політичних процесів 20 – 30-х років минулого століття, зробило їх ключовими в розумінні трагедії, якої зазнав український народ в період становлення та дії комуністичного режиму. Значно активізувалося дослідження голодомору вітчизняними істориками, які впродовж останніх 20 років і після ухвали закону вийшли на нові концептуальні горизонти.

З кінця 80-х рр. увага дослідників була зосереджена головним чином на такій послідовності як встановлення факту голоду 1932 – 1933 рр. в Україні, який заперечувався радянською ідеологією та історіографією, доведення його штучності, показу масштабу, кількісних показників і нарешті докази присутності в голодоморі ознак геноциду. Це змушувало дослідників жорстко обмежуватись досить вузькими хронологічними рамками 1932 – 1933 рр., в кращому разі вони поєднувались з проблемами колективізації та індустріалізації, які подавались і в пострадянській історіографії як модернізаційні заходи. В зв'язку з цим головною причиною голодомору часто називались підвищені завдання хлібозаготівлі, невиконання яких і привело до трагедії. До цього часу знаходяться політичні сили і толеровані ними дослідники, які заперечують штучний характер голодомору, не бачать в ньому системної дії, заперечують відсутність логічного зв'язку між заготівлями зерна, колективізацією, розкуркуленням та денационалізацією України, стверджують про відсутність альтернативних шляхів розвитку сталінському курсу.

Прийшов час більш широкого концептуального погляду на події, про які ми сьогодні ведемо мову. Зasadничо треба пам'ятати про кілька визначальних речей. Насамперед події 1917 – 1921 рр., коли українська (за марксистською теорією та комуністичною ідеологією) переважно дрібнобуржуазна нація в огні і бурі революції намагалась збудувати свою народну, демократичну державність, відстоюючи яку вела кількарічну збройну боротьбу як з білою, так і червоною Росією. На той самий час припадає перша спроба більшовиків запровадити силовим методом на підвладних їм територіях комуністичну систему, яка пізніше була названа Леніним «воєнним комунізмом». Більшовицький вождь свідомо поміняв місцями причини і наслідки, а радянська пропагандистська машина довгі десятиліття стверджувала, що іноземна інтервенція та громадянська війна змусили піти на застосування політики «воєнного комунізму». В останні десятиріччя історики незаперечно довели, що велику громадянську війну викликали ідеологія та практика комуністичної влади. В чому вона полягала? В тотальному одержавленні всіх сфер суспільного життя, націоналізації промисловості та землі, звертання товарно-грошових відносин, запровадження колективних та державних форм ведення сільського господарства, внесення класової боротьби в село, розкуркулення, походи на куркуля, боротьбу з куркульською контрреволюцією, тотальну реквізицію хліба за продрозверсткою, запровадження державної монополії на інші продукти сільськогосподарського виробництва. На цю політику

суспільство відповіло збройним опором, який наймасштабнішого поширення набув в Україні. Протягом 1919 – 1924 рр. в Україні йшла запекла народна війна, яку українське селянство під проводом національної інтелігенції вело з комуністичною владою. Підкреслюю, що в політиці «воєнного комунізму» були присутні практично всі ідеї та методи, включаючи масовий голод з летальними наслідками, згодом застосовані в роки «великого перелому». Таким чином більшовицька верхівка на чолі з Сталіним не могла не знати, чим обернеться політика «великого перелому», проте легко прогнозовані трагічні наслідки її не зупинили, що на нашу думку підсилює її відповідальність за все скоєне в 1928 – 1933 рр.

Події кінця 20-х – початку 30-х рр. мають ключове значення в формуванні тоталітарного сталінського режиму, в якому не було місця дрібнобуржуазній стихії, її національним і соціальним проявам. за диявольською логікою вона повинна була бути знищеною. Прямі реквізиції хліба, до яких більшовики повернулись у 1927 р. не дали бажаних результатів. Щоб їх досягнути вдалися до колективізації та розкуркулення, в надії, що контроль за колгоспом буде здійснити набагато простіше. В село знову вносились класова боротьба, яка страждала більш заможні і незаможні верстви селянства. Розкуркулення не лише лишило Україну 352 тис. кращих селянських господарств, які традиційно давали половину валового збору зерна в Україні. Значна частина тих, хто потрапив під визначення куркулів була розстріляна, близько 20% депортовано на Північ та Сибір. Колективізація призвела до ліквідації економічної самостійності селянства, зробила умови його життя гіршими, ніж за кріпосного права. По суті становище колгоспника, позбавленого землі, за винятком присадибної ділянки, тяглової сили, грошового заробітку, прив'язаного до села відсутністю паспорта, було становищем державного раба. Це становище наче випадає за межі визначення геноциду, відповідної Конвенції ООН 1948 р., до якої дослідники часто апелюють. Але воно передбачене Статутом Міжнародного Нюрнберзького Трибуналу 1945 р., в якому говориться про покарання за злочини проти людяності: вбивства, знищення, поневолення, депортації та інші негуманні акти, здійснені проти будь-якого цивільного населення до чи під час війни...». До речі цей статут добрий аргумент у дискусії з тими силами, які наполягають на букві закону, на тому, що закон не має сили зворотної дії, а тому, все що відбулося до 1948 р. не підпадає про визначення геноциду.

Про системний характер заходів, які привели до голодомору і були наперед спрямованими свідчить запровадження 15 листопада 1932 р. паспортної системи, невдовзі у січні 1933 р. українським селянам було заборонено виїзд з території УСРР в інші республіки, за цією постановою було арештовано до початку весни 1933 р. 220 тис. селян, майже 190 тис. з них було повернуто у вимираючі села.

Слід звернути увагу на міф про колективізацію як форму модернізації сільського господарства. 1930 р. валовий збір зерна в Україні склав 22,8 млн т., з них 60% зібрано одноосібні селянські господарства, 1931 р. врожай впав до 17,7 млн т., а наступного 1932 р. – до 12,8 млн т. Колгоспна система протягом всього існування СРСР була вершиною його економічної системи і не зважаючи на мільярдні дотації ніколи не могла нагодувати країну.

Було б невірним розглядати голодомор-геноцид як систему заходів спрямовану виключно проти українського селянства. Це був потужний захід спрямований на денационалізацію України, її уніфікацію в звичайну адміністративно-територіальну одиницю СРСР. Сталін вважав за краще Україну знищити, ніж втратити, саме такі

сприяння будівництву колгоспів маломісного і середнього селянства¹.

В грудні 1925 р. на XIV з'їзд ВКП(б), визначаючи пріоритети в соціально-економічній політиці СРСР, проголошує курс на «соціалістичну індустріалізацію». Разом з тим проголошення індустріалізації як пріоритету державної політики, не дало відповіді на основне питання – звідки взяти кошти для реалізації цієї політики. Єдиною можливістю негайного отримання необхідних фінансових ресурсів, в умовах диктатури більшовизму, стала докорінна реорганізація сільського господарства – суцільна колективізація. Принагідно слід відзначити, що розгортання темпів індустріального будівництва викликало значне підвищення попиту на продовольчі товари, оскільки саме продовольством виплачували зарплатню робітникам новобудов. Більш того збільшення експорту зерна за кордон дозволяло державі отримати валюту, щоб розплатитися за імпортоване промислове устаткування. Однак спроби негайного збільшення розмірів єдиного сільськогосподарського податку лише ускладнили кон'юнктуру внутрішнього ринку держави, оскільки зростання попиту на хліб значно випереджало товарні можливості селянського виробництва. В цих умовах спроби держави примусово стримати стабільні ціни на вироблені в державному секторі товари, а також утримати інфляцію цін на сільськогосподарську продукцію призвели до масової відмови селян везти на ринок свої товари і, як результат село зриває хлібозаготівельну кампанію 1926-1927 років².

Більшовицькою владою подібна позиція селянства була розцінена як відвертий саботаж і шкідництво. Таким чином в умовах розгортання нового протистояння між радянською владою та селянином, 30 грудня 1926 р. ЦК ВКП(б) приймає постанову «Про підсумки радгоспного й колгоспного будівництва», якою проголошувалася добровільна колективізація. В першу чергу дана постанова була спрямована на колективізацію незаможного селянства шляхом надання колгоспам податкових та інших пільг. Проте переважна більшість сільської бідноти відмовилася вступати до колгоспів. Більш того значна частина селянства звертається до окружних земельних комісій з вимогою повернення їм усупільненої землі³. В результаті, станом на жовтень 1928 р. колективізовано було лише близько 4% від всього селянського земельного фонду, а питому вагу (71,7%) колективних господарств становили ТСО.

В грудні 1927 р. виступаючи на XV з'їзді ВКП(б) Й. Сталін наголосив на необхідності переходу від дрібних і розпорошених селянських господарств до великих об'єднань, в переході на колективний обробіток землі, а також охопленні колективізацією до кінця п'ятирічки 20% земельного фонду селянства. Більш того вже 14 грудня 1927 р. ЦК ВКП(б) ухвалює директиву, щодо вжиття організаційних заходів згори донизу, спрямованих на посилення завезення хлібу з боку селянства⁴. А через кілька днів (24 грудня) приймається наступна директива, якою політбюро ЦК поставило перед представниками місцевих парторганізацій сувору вимогу негайного

¹ Кульчицький С.В. «Гамівна сорочка» колгоспу на українському хліборобі // Україна і Росія в історичній ретроспективі. Т.2: Радянський проект для України. – К., 2004. – С.66-67, 73.

² Вавринчук М.П. Колективізація на Хмельниччині: планові завдання, особливості впровадження, реакція населення // Геноцид: Голодомор 1932-1933 рр. на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки. Матер. Всеукр. наук-практичної конф. – Хмельницький, etc., 2008. – С.46.

³ Центральний архів Федеральної служби безпеки Російської Федерації (Далі – ЦА ФСБ РФ). – Ф.2. – Оп.2. – Спр.388. – Арк.443.

⁴ Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Док. и материалы. – Т.1. – М., 1999. – С.14.

перелому на хлібному ринку.

Що більше, в тому ж 1927 р. до Кримінального кодексу УСРР було внесено статтю 127, якою передбачалося позбавлення волі через суд у термін до одного року з повною або частковою конфіскацією майна у винних в «злісному підвищенні цін на товари шляхом скуповування, приховування або невипуску їх на ринок»¹.

Таким чином селянина який відмовлявся продавати свій хліб державі за безцінь можна було притягнути до карної відповідальності.

Вже в січні 1928 р. в своїх виступах Й. Сталін виклав програму дій спрямовану на ліквідацію селянської непокори. Зокрема зазначалася необхідність:

а) зажадати від куркулів негайної здачі всіх надлишків хліба по державних цінах, а в разі відмови – застосувати надзвичайні заходи і конфіскувати надлишки;

б) протягом 3-4 найближчих років колективізувати щонайменше половину селянських господарств;

в) услід за частковою провести суцільну колективізацію².

Для впровадження в життя цих надзвичайних заходів, згідно розпорядження ЦК ВКП(б), на село скеровувалися керівники партійних комітетів всіх рівнів, від яких вимагалось арештовувати «спекулянтів, куркульчиків та інших дезорганізаторів ринку і політики цін», негайно віддавати їх під суд, не обтяжуючи при цьому судові процеси зайвими формальностями³. Таким чином в уявленні людей створювався фальшивий образ «експлуататора-куркуля» – заможного, міцного і ненависного ворога партії і прогресивного селянства⁴.

В межах боротьби з куркулем також провадиться боротьба з найпотужнішою з консолідуючих та організуючих сил на селі – релігією. Прикриваючись тезами про забезпечення охорони кордону, а також загальнодержавної політики по боротьбі з релігією, 15 листопада 1928 р. Шепетівський окрвиконком приймає постанову якою виборчого права позбавлялися – православні і католицькі священники та монахи, єврейські рабини і т.д.⁵ Однак ці заходи лише викликали різке погіршення відношення до заходів радянської влади з боку сільської інтелігенції, в першу чергу, учительства. Зокрема, оцінюючи політичні настрої в середовищі учительства протягом 1928 р., Інформвідділ ОДПУ відзначив «недоброзичливе ставлення, а в ряді випадків й активну протидію, шляхом агітації» проти радянських кампаній на селі з боку учительства⁶.

Ще більше протистояння влади і селянина загострив недорід 1928 р. в основних хліборобських регіонах СРСР – Україні та на Північному Кавказі. При цьому в Україні, незважаючи на зменшення запасів хліба у селян до мінімального рівня, обсяги хлібозаготівлі було збільшено у декілька разів. Тим не менше якщо з врожаю 1927 р. Україна спромоглася надати більшовикам 200 млн. пудів (більше 3 млн. тон) пшениці та жита, то вже в 1928 р., незважаючи на те, що хлібозаготівля велася й

¹ Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1927 р. – Харків, 1928. – С.26-27.

² Кульчицький С.В. «Гамівна сорочка». – С.76; Його ж. Голодомор 1932-1933 рр. – С.106-107; Сталин И.В. Сочинения. – М., 1949. – Т.10. – С.4-5.

³ Документи свідчать. Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации 1927-1932 гг. – М., 1989. – С.21; Кульчицький С.В. «Гамівна сорочка»... – С.75-76.

⁴ Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. – К., 1993. – С.8.

⁵ Бюлетень Окружного Виконавчого комітету рад Шепетівщини. – Шепетівка, 1928. – № 4. – С.10.

⁶ ЦА ФСБ РФ. – Ф.2. – Оп.7. – Спр.523. – Арк.10-23.

взимку з 1928 на 1929 рік, до загальносоюзної хлібниці українське село змогло засипати лише 27 млн. пудів (менше 0,5 млн. тон) збіжжя. Більш того окремі райони України знову опинилися на межі голоду. Тим не менше не зважаючи на звернення української влади Й. Сталін, виступаючи в квітні 1929 р. на об'єднаному пленумі Центральної контрольної комісії та ЦК ВКП(б) зазначив, що краще натискувати на куркуля і витиснути в нього хлібні надлишки¹. На цей виступ більшовики України відреагували доволі оперативно і вже наприкінці квітня 1929 р. на II Всеукраїнській конференції КП(б)У приймається рішення про підвищення показників колективізації до 28%².

До певної міри підсумком вище зазначеного стало прийняття 28 червня 1929 р. ВЦВК та РНК РСФРР постанови «Про поширення прав місцевих рад щодо сприяння виконанню загальнодержавних завдань і планів» (підтверджена ВУЦВК та РНК УСРР 3 липня 1929 р.). Даною постановою вводилися обов'язкові планові завдання по хлібоздачі з розкладкою на село за принципом самообкладення³. Крім того на сільські ради покладался обов'язок штрафувати, у межах п'ятикратного розміру вартості хлібу, що підлягав здаванню, тих господарів які відмовлялися здавати зерно за завданням сільських сходів. При цьому якщо у боржника не було коштів на сплату штрафу конфіскували його майно. Що більше за груповий опір розкладці або ухилення від продажу зерна після накладення штрафних санкцій тягло за собою повну конфіскацію майна та депортацію засуджених до Сибіру. При цьому, аби створити ще більшу соціальну напругу на селі, була прийнята постанова згідно якої чверть надходжень від стягнень або продажу майна з торгів перераховувалась у фонди кооперування та колективізації бідноти. Тобто фактично було створено прецедент за яким місцева влада була особисто зацікавлена в як найбільших депортаціях та конфіскаціях, оскільки це приносило їм значні матеріальні та фінансові вигоди. Саме ці методи вимагав застосувати проти селян нарком земельних справ УСРР О. Шліхтер, який влітку 1929 р. виїхав для обстеження ситуації в Ізяславському та Славутському районах Шепетівської округи⁴. Що цікаво, в результаті обстеження даних районів було виявлено, що село Колом'є (140 дворів) під час проведення радянською владою землевпорядкування було записано, як земельна община з хуторським використанням землі. Очевидно, що подібна ситуація не могла не викликати гнів наркома, який був ярим прихильником жорстокої продовольчої диктатури та кругової поруки⁵. Власне тому у своєму звіті О. Шліхтер підкреслив, що місцева влада не робить жодних кроків в бік ліквідації хуторів навколо цього села.

Іншим методом боротьби з селянською непокорюю, а зокрема в середовищі селянина-середняка, стало застосування т.зв. контрактації – контрактаційних договорів. Особливого поширення даний метод набув після постанови ЦК ВКП(б) від 26 серпня 1929 р. «Про основні підсумки і чергові завдання в галузі контрактації зерно-

¹ Сталин И.В. Сочинения. – М., 1949. – Т.12. – С.89.

² Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.118-119.

³ Там само. – С.110.

⁴ Жук А. М. О роли землеустройства в период коллективизации (из поездки Наркомзема УССР А.Г.Шлихтера по некоторым районам современной Хмельниччины) // Тези доповідей подільської історико-краєзнавчої конференції. – Хм., 1965. – С.33.

⁵ Толстых И.В. А.Г.Шлихтер (Schlichter) // Питання німецької історії. Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2008. [електронний ресурс] http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pni/2008/08ivtpsi.pdf

вих посівів». Про реалії контрактації товарів доволі яскраво свідчить Уповноважений Наркомзему СРСР в Україні М. Юхновський: «Контрактація здійснюється таким чином: округ дає контрольну цифру району, район із деяким додатком (страхує себе) дає контрольну цифру сільраді. Сільрада цифру району з додатком (страхує себе), який іноді підвищується на 50%, розкидає по селянських дворах. Селянина примушують розписатися в тому, що він повинен здати зазначену кількість продукції, й контрактація здійснилася»¹. При цьому непоодинокими були випадки, коли в неврожайних районах владою вимагалось здати все законтрактоване зерно, що очевидно впливало на поширення опору селянства. Однак найбільше незадоволення селянства викликав той факт, що законтрактоване зерно купувалося державою за ціною в декілька раз меншою ніж ціна посівного матеріалу².

Натомість щодо т.зв. «кулаків» влада застосувала окремий підхід. В першу чергу було складено переліки куркульсько-заможних господарств, що становили 7-10% від загальної кількості селянських господарств. Так, наприклад, згідно таких переліків, складених в березні-липні 1929 р., в 17 селах Славутського району нараховувалося 232 т. зв. «куркульських господарств». Зокрема, в селі Баранне – 15, Варварівка – 12, Головлі – 10, Дідова Горі – 11, Колом'є – 7, Комарівка – 2, Корчик – 37, Кривин – 10, Крупець – 18, Миньківці – 25, Нетішин – 20, Перемишель – 6, Полян – 14, Сільце – 4, Стригани-Ріпище – 4, Улашанівка – 16, Хутір – 21³. Саме на такі заможні господарства було покладено обов'язок забезпечення до 80% обсягу плану хлібозаготівлі. При цьому проводилася експертна оцінка кожного заможного господарства і лише після цього на нього накладалося «тверде завдання» по здачі кількості хліба. Однак при цьому до складу експертних комісій входили лише представники бідняків та наймитів і власне тому визначальну роль в експертних висновках відігравала не реальна ситуація, а психологічний фактор – заздрість. Таким чином збережені архівні джерела фіксують масові випадки декілька разового обкладення куркульських господарств податками, свідомого доведення обкладення до нереальних розмірів з метою розпродажу майна.

Отже підсумовуючи можна зазначити, що в переддень т.зв. «масової колективізації» та послідуєчого за нею голодомору, більшовицька держава створила потужний механізм з викачування продукції сільського господарства у тих, хто її мав, із допомогою тих, хто її не мав. Тепер, на відміну від попередніх років, реквізицією хлібу в Україні займалися не робітничо-чекістські загони, а розгалужений компартійно-радянський апарат, що спирався на комітети незаможних селян. При цьому боротьба за вилучення хлібу велася не лише з індивідуальними господарствами, але й з колективними. Так, наприклад, уповноважений ЦК КП(б)У О. Нурінов провівши в жовтні 1929 р. обстеження семи південно-західних округів УСРР з обуренням писав про те, що колгоспники забагато їдять, замість того щоб віддати державі вироблений продукт для розподілу за картками⁴. Отже для комуно-більшовицької системи найбільш ідеальною була така ситуація, коли всі селяни були б зігнані в колгоспи і, під наглядом районного керівництва, працювали на державу, залишаючи собі мінімум

¹ Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.112.

² ЦА ФСБ РФ. – Ф.2. – Оп.7. – Спр.524. – Арк.193-203.

³ Матвеев А. Репресивна політика щодо заможного селянства на Славутчині // Сангушківські читання. Зб. наук. праць I Всеукр. наук. конференції. – Львів, 2004. – С.57-58.

⁴ Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки. – К., 2003. – С.350.

продовольства для напівголодного існування. Як результат, з кінця 1929 року політиці радянської влади починають чинити опір не лише селяни-одноосібники, але й селяни-колгоспники. Що більше, особливої затятості боротьбі заможного селянина з більшовицькою державою надало рішення політбюро ЦК ВКП(б) від 18 липня 1929 р. про недоцільність приймання куркулів в колгоспи¹.

7 листопада 1929 р. в центральному друкованому органі ЦК ВКП(б) – газеті «Правда» надруковано було статтю Й. Сталіна під промовистою назвою – «Рік великого перелому (до 12-х роковин Жовтня)». Власне ця стаття стала початком «суцільної колективізації» сільського господарства. Вже 30 січня 1930 р. приймається постанова ЦК ВКП(б) «Про заходи з ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації». До куркулів було застосовано трьохрівневу систему терору. Зокрема селяни приписані до першої категорії підлягали негайному знищенню, до другої категорії – депортація у Сибір чи до Казахстану, третя категорія – могли залишитися на місці, але проживати повинні була поза межами колгоспу. На цю постанову доволі швидко відреагувала місцеві більшовики-активісти. Наприклад, в Славутському районі, вже 6 лютого 1930 р. пленум Горицької сільради оголошує бойкот заможним селянам та постановляє: а) кожному куркульському господарству залишити в користування не більше 3-х десятин землі; б) передати в користування артілі всі господарські будівлі, живий і неживий реманент куркулів; в) просити керівні органи вислати з села злісних куркулів, які виступають проти колективізації². Подібні рішення були прийняті й сільрадами інших сіл Ганнопільського та Славутського районів. Так, наприклад, згідно рішень сільрад сіл Головлі та Дяків протягом березня 1930 р. колективізовано було все майно 80 родин заможних селян, а їх самих виселили поза межі колгоспів³.

В цих умовах частка господарств, що підлягали повному знищенню коливалася в межах 3-5% від загальної чисельності селянських господарств, при цьому фізично знищити в Україні заплановано було 15 тис. осіб, депортувати – від 30 до 35 тис. осіб⁴. В січні 1930 р. заступник голови ДПУ УСРР К. Карлсон відзначив, що з теренів 5 округ Центральної України та 6 прикордонних округ (в тому числі й Шепетівської) слід негайно виселити не лише всіх тих хто активно виступав проти радянської влади та колективізації, але й їх родини, а також весь т.зв. «кулацький елемент»⁵.

На тлі політики «розкуркулення» активної ходи набрала кампанія з колективізації села. Зокрема 5 січня 1930 р. ЦК ВКП(б) приймає постанову «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву». Згідно цієї постанови процес колективізації мав бути завершений лише навесні 1932 р.⁶ Однак на місцевому рівні окружні та районні комітети КП(б)У в запопадливому бажанні вислужитися приймають рішення про пришвидшення темпів колективізації. Так, наприклад, Шепетівський окружний комітет КП(б)У прийняв постанову про колек-

¹ Правда. – 1929. – 19 липня.

² Державний архів Хмельницької області (Далі – ДАХО). – Ф.Р-659. – Оп. 1. – Спр. 1124. – Арк. 17-18.

³ Там само. – Спр. 797. – Арк.14; Спр.1124. – Арк.6.

⁴ Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Док. и материалы. – Т.2. – М.,1999. – С.126-127.

⁵ ЦА ФСБ РФ. – Ф. 2-ос. – Оп. 8. – Спр. 35. – Арк. 222-224.

⁶ Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.122.

тивізацію протягом весни 1930 р. 75% селянських господарств округи, а до жовтня довести цю кількість до 100%¹. Щоправда в Славутському районі до вересня 1930 р. у 16 колгоспів вдалося об'єднати лише 823 селянських господарства (12,7 %), куркулів залишилося 0,5 %². Більш того, станом на 25 травня 1931 р. в районі вдалося колективізувати в 85 колгоспів лише 7507 селянських господарств (49,6 %)³.

Ще далі пішли в своїх рішеннях центральні органи виконавчої влади України. Так, наприклад, 7 грудня 1929 р. спільним рішенням Наркомзему УСРР та Укрколгоспцентру було запропоновано усупільнити не лише селянську землю, але й домашню худобу та птицю⁴.

Власне останнє рішення викликало найбільшу хвилю обурення, при чому в жіночому середовищі села. Селянки, яким нічого не залишалося для годування дітей, повстали відстоюючи право на власну корову, дрібну худобу та птицю. Найбільшого розмаху випадки громадської непокори та відкритого збройного протистояння селянства набрали в лютому 1930 р., коли відбулося відкрите повстання селян Шепетівської округи.

Зокрема 24 лютого 1930 р. Шепетівський окрпартком панічно сповіщав ВУЦВК, що «у прикордонному Плузнянському районі виникло масове хвилювання, що охопило 13 сіл. Натовпи, переважно з жінок, під керівництвом куркулів, церковників висувають вимоги: відкриття церкви, ліквідації колективів, повернення громадського реманенту та насіння. В окремих селах натовпи налічували до 400 чоловік, було здійснено побиття активістів»⁵. А вже 26 лютого голова ВУЦВК Г. Петровський та секретар ЦК КП(б)У П. Любченко, нажахані розмахом селянського повстання в прикордонних округах, надсилають термінову телефонограму до Москви, до ЦК ВКП(б). Описуючи ситуацію вони відзначають, що «причина руху – недостатня підготовка в окремих селах колективізації форсованими темпами (усупільнення реманенту, посівматеріалу у дводенний строк при рішенні зборів, що не мали кворуму); головотесність комсомольців, які здійснювали збирання вторинної сировини фактично шляхом масових обшуків дворів»⁶.

Доволі швидко антирадянське повстання поширилося практично по всіх районах Шепетівської округи. Вже 28 лютого 1930 р. активно виступили жителі Берездова, очолювані вчителем з с. Зубівщина – Г. Денесюком. Фактично протягом 3-4 березня в антирадянський рух активно включилися селяни з сіл Печиводи, Піддубці, Тростянець, Улашанівка, Хоняків, а вже з 5 березня повстали села – Волиця, Голики, Головлі, Губельці, Жуків, Клепачі, Лисиче, Манятин, Мухарів, Ногачівка, Пашуки, Плоска, Понора, Пузирки, Великий та Малий Скнит, Татарівка, Хоняківські Поруби; з 7-9 березня – Великий Правутин та Нараївка⁷. Основними проявами непокори селян стали не лише демонстрації жінок, спроби перейти радянсько-польський кордон,

¹ Голод 1932-1933 років. – С.361.

² ДАХО. – Ф.П-364. – Оп.1. – Спр.229. – Арк.17.

³ Там само. – Спр.228. – Арк.15.

⁴ Піджарий Ф. Д. Діяльність Комуністичної партії України по створенню і зміцненню колгоспного ладу. – Харків, 1973. – С.57.

⁵ Трагедия советской деревни.. – Т.2. – С.833.

⁶ ЦА ФСБ РФ. – Ф.2. – Оп.8. – Спр.232. – Арк.72.

⁷ ДАХО. – Ф.П-458. – Оп.1. – Спр.326. – Арк.16; ЦА ФСБ РФ. – Ф.2. – Оп.8. – Спр.232. – Арк.101-101а.

підпалення майна та побиття самих радянських активістів¹, розбирання колгоспного та спілчанського майна, але й висунення певних суспільно-політичних вимог (введення в школах вивчення Закону Божого, надання державної підтримки церкві, звільнення арештованих за т.зв. «контрреволюційну діяльність»)². Врешті-решт в цей же час радянська влада з жахом помічає, що обертів набирає надходження інформації «о массовом развале и роспуске колхозов»³. Загалом протягом лютого-березня 1930 р. антибільшовицьким постановом було охоплено 63% населених пунктів Шепетівської округи⁴.

У відповідь більшовицька влада кидає на придушення селян відділи 20 прикордонного загону, міліцію, сили окружної партійної організації (200 осіб), загони як місцевих комсомольців та більшовиків, так і спеціально надісланих з Києва та Харкова. Їхніми зусиллями всі повсталі села було поділено на 2 категорії – повсталі та співчуваючі – та оточено оперативними групами й військами ДПУ. Наприклад, в Славутському районі до категорії повсталих віднесено було Нетішин, Солов'є, Сільце та Хоровиця, а до категорії співчуваючих – Голики, Варварівка, Стригани, Колом'є, Баранне, Полян'є⁵. Таким чином, під тиском владних репресій та, як відзначив голова ДПУ УСРР В. Балицький, завдяки «решительным действиям оперативных групп и войск ГПУ» і «в деяких місцях з використанням зброї» повстання поступово вдається придушити вже до кінця березня 1930 р.⁶ Тим не менше, згідно довідки інформаційного відділу ОДПУ, окремі прояви антибільшовицьких заворушень спостерігалися до кінця травня 1930 р. в більш як 19% сіл Шепетівської округи. Особливо активним було селянство Ганнопільщини.

Репресивні заходи на місцях активно підтримуються й вищим партійним керівництвом України. Так, Політбюро ЦК КП(б)У ухвалює проведення наступних заходів: «а) розроблений ДПУ УСРР план проведення в прикордонних округах операції з вилучення куркульських контрреволюціонерів і шпигунських елементів затвердити; б) терміново відрядити до 13 округів 400 працівників на два місяці на допомогу місцевим парторганізаціям...; в) унаслідок масових неподобств, допущених у Шепетівському окрузі під час проведення колективізації, і явно незадовільного керівництва, окружкому після заспокоєння в окрузі викликати секретаря ОПК т. Пилипенка для повідомлення ЦК; г) доручити т. Косіору скласти проект листа окружкомам і райпарткомам з питання про перегини під час колективізації; г) доручити т. Хвилі терміново розробити питання про поліпшення роботи преси в прикордонокругах і про збільшення розміру газет; д) визнаючи за потрібне поліпшити матеріальне становище міліціонерів, доручити: НКТоргу збільшити хлібну норму; РНК терміново розглянути питання про збільшення ставок; Доручити РНК розглянути питання про воєнізацію міліції»⁷. Крім того 10 березня 1930 р. ЦК ВКП(б) приймає спеціальну постанову «Про боротьбу з викривленням партійної лінії в колгоспному русі», якою всі провини за насиль-

¹ ДАХО. – Ф.П-458. – Оп.1. – Спр.326. – Арк.25, 26.

² Там само. – Ф.П-459. – Оп.1. – Спр.47, арк.68-69,90-92,95,99.

³ Державний архів Вінницької області (Далі – ДАВО). – Ф.П-29. – Оп.1. – Спр.577. – Арк. 134-137.

⁴ Російський державний архів економіки (Далі – РДАЕ). – Ф.7486. – Оп.37. – Спр.132. – Арк.50-51.

⁵ ДАХО. – Ф.П-458. – Оп.1. – Спр.324. – Арк.45, 45зв.

⁶ Там само. – Ф.П-458. – Оп.1. – Спр.326. – Арк.19, 21; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп.20. – Спр.3184. – Арк.54, 55, 62-74.

⁷ Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки. – К., 2003. – С.374.

ну колективізацію більшовицьке керівництво поклато на місцеві партійні організації. Очевидно, що такі звинувачення викликали хвилю протестів зі сторони представників місцевої влади, які посилювалися на те, що лише виконували вказівки зверху. Тому, щоб заспокоїти їх, 2 квітня 1930 р. ЦК ВКП(б) розсилає на місця спеціальний закритий лист «Про завдання колгоспного руху у зв'язку з боротьбою з викривленням партійної лінії». Власне даний лист чітко характеризує становище в якому опинилася радянсько-компартійна влада на початку 1930-х років – «у лютому місяці у Центральний Комітет надійшли відомості про масові виступи селян... Ці відомості визначили стан, який не можна назвати інакше, як загрозливий. Якби не було тоді негайно вжито заходів проти викривлення партійної лінії, ми мали б тепер широку хвилю повстанських селянських виступів, добра половина наших низових робітників була б перебита селянами, була б зірвана сівба, було б підірване колгоспне будівництво і був би поставлений під загрозу наш внутрішній і зовнішній стан»¹. І дійсно ЦК партії було чого боятися, адже лише за 1930 р. в Україні відбулося 4098 селянських антибільшовицьких повстань, участь в яких взяло 956 тис. осіб².

В зв'язку з ліквідацією селянських антибільшовицьких виступів, вже в вересні 1930 р. радянська влада робить третю спробу колективізувати сільське господарство. Зокрема, 24 вересня 1930 р. ЦК ВКП(б) надсилає до ЦК КП(б)У та обкомів України директиву «Про колективізацію», якою вимагалось «добитися вирішальних зрушень у справі організації нового потужного піднесення колгоспного руху». Днем пізніше, 25 вересня 1930 р., в протоколі засідання політбюро ЦК ВКП(б) зафіксовано потребу розробки директиви щодо нового розгортання колективізації³. Власне в рамках даних директив та постанов, в грудні 1930 р. на пленумі ЦК КП(б)У приймається резолюція, в якій зазначається: «Боротьба за колективізацію є насамперед боротьбою проти куркуля, головного запеклого ворога колективізації... Нещадний наступ на глитаю по всьому фронту (хлібозаготівлі, фінансові заходи тощо), ліквідація куркуля в районах суцільної колективізації, переселення розкуркулених за межі села повинні стати складовою частиною боротьби колгоспних та бідняцько-середняцьких мас одноосібників за здійснення суцільної колективізації»⁴. Так, наприклад, станом на 1 жовтня в Ганнопільському районі насильним методом зорганізовано було 8 нових колгоспів⁵. В результаті, якщо станом на 20 жовтня загальна чисельність колгоспів в районі становила 27 господарств, то вже на 12 листопада зросла до 38 колгоспів та 14 ініціативних колективних груп⁶.

Отже, вже з кінця 1930 р. розпочинається нова хвиля примусової колективізації. При цьому, оскільки основну масу «куркулів» було знищено в попередні роки, до цієї соціальної верстви місцева влада починає зараховувати усіх, хто відмовлявся добровільно вступати до колгоспу. Настрої які панували в той час в середовищі керівників місцевого рівня доволі яскраво ілюструє записка інформаційного відді-

¹ Документы свидетельствуют... – С.390.

² Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.139.

³ Трагедия советской деревни... – Т.3. – С.54; Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.166.

⁴ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1976. – Т.1. – С.709.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі – ЦДАВО України). – Ф.257. – Оп.1. – Спр.1063. – Арк.341-341зв.

⁶ Там само. – Арк. 370-370зв.; Спр. 1064. – Арк. 75-75зв.

лу ОДПУ від 25 листопада 1930 р. про розгортання колективізації: для залучення одноосібників в колгоспи «треба накласти такий план хлібозаготівель, щоб вони самі просилися в колгоспи. Якщо це не допоможе, то треба накласти на них таку м'ясозаготівлю, що й останніх корів здадуть – тоді вже кожний до нас побіжить, тільки встигай записувати та приймати»¹. Подібного дотримувалися й представники Вінницького окркомун КП(б)У Перловський та Наронін, які під час перевірки стану колгоспу та села Іванівка, рекомендували іванівському керівництву «требуйте, душа з них долой [...] Ви ж в колективі, а держава допомагає колгоспам»². Ці ідеї знайшли своє відображення в нормах обов'язкової здачі сільськогосподарської продукції. Так, якщо колгосп з 1 га поля мав здати 4 тони картоплі, то селянина-одноосібник – 5 тонн. Більш того, селяни одноосібники, згідно рішення Славутського райвиконкому, мали здати державі 90% зібраного ними льону, 60% картоплі та соломи³.

Тим не менше добитися повальної колективізації керівництву Ганнопільського та Славутського районів не вдалося. Так, наприклад, якщо станом на весну 1930 р. колективізовано було лише 8,3% сільських господарств Славутського району, то на середину липня 1931 р. цей відсоток зріс лише до 51%⁴.

Остаточну руку місцевим представникам влади розв'язав XII Всеукраїнський з'їзд рад, який проходив в лютому-березні 1931 р., і на якому ухвалили резолюцію «Про підсумки та перспективи радгоспно-колгоспного будівництва». Цією резолюцією було вирішено «рішуче провести ліквідацію куркуля як класу»⁵. В тому ж таки березні 1931 р. на VI з'їзді рад СРСР було прийнято постанову «Про колгоспне будівництво», якою єдиною мірою кількісних і якісних показників роботи в громадському господарстві було визначено – трудовень. Однак незважаючи на оптимізм засновників даної системи оплати праці реалії виявилися набагато жахливішими. Зокрема, за свідченням генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора, більш як половина колгоспів України вже у 1931 р. не видала селянам за трудовні нічого⁶. Так, наприклад, в липні 1931 р. в протоколі засідання Славутського райвиконкому було зазначено, що в колгоспах району «належним чином не налагоджено обліку праці, не роздано трудові книжки і в книжках не впроваджено записів»⁷. Таким чином єдиною надією на існування для колгоспника стає його невеличка присадибна ділянка. Як результат селянин «кидає колгоспівську роботу – йде обробляти свій город»⁸.

До певної міри заходом до поборення протидії селянства стало впровадження постановою ВУЦВК від 3 лютого 1931 р. укрупнення районів та сіл⁹. В результаті цього відбулася ліквідація хуторів та присілок. При цьому, як правило, присілки одних сіл приєднувалися до інших сіл. Так, наприклад, в липні 1931 р., попри спротив селянства, до села Бачманівка було приєднано присілок с. Мінківці «Синява», натомість присілки с. Бачманівка були приєднані до с. Пашуки, Хутір та Корчик¹⁰.

¹ Трагедия советской деревни.. – Т.2. – С.713.

² ДАХО. – Ф.П-458. – Оп.1. – Спр.331. – Арк. 23-25.

³ ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.1409. – Арк. 45-47.

⁴ Там само. – Арк.70.

⁵ Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С. 169.

⁶ Там само. – С.183.

⁷ ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.1409. – Арк.70-83.

⁸ ДАХО. – Ф.П-458. – Оп.1. – Спр.331. – Арк. 25.

⁹ Збірник узаконень УРСР. – 1931. – № 33. – С. 58 – 60.

¹⁰ ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.1409. – Арк.64-67.

Власне в цих умовах руйнування сільського господарства московське керівництво приймає новий план хлібозаготівлі. Для України визначено було з врожаю 1930 р. зібрати 440 млн. пудів (7 млн. 200 тис. тонн) хлібу. Під тиском комуністичної влади з України до 1 червня 1931 р. викачали 477 млн. пудів (7 млн. 800 тис. тонн) хлібу¹.

В цьому контексті не можна не відзначити того факту, що оскільки розпорядження про посівні площі та врожайність у районі, на основі яких власне й складався план хлібозаготівлі, підписувався лише першими особами виконавчої та партійної влади в районі – секретарем райпарткому, головами райвиконкому, районної контрольної комісії, начальниками райземвідділу та райвідділу ДПУ, то окремі представники з цієї владної ланки задля применшення планових показників та зниження розмірів продрозкладки свідомо йшли на фальсифікацію даних, чим рятували життя селянам свого району. Так, наприклад, за невиконання постанов більшовицької влади щодо хлібозаготівлі зі своїх посад було знято голів Улашанівської (Прикордонної) сільради Бабійчука та Кутківської сільради Артемчука².

Підсумовуючи заходи радянської влади протягом 1931 року не можна не відзначити, що рівень виконання Україною хлібозаготівлі з врожаю 1931 р. виявився найнижчим серед інших зернових районів СРСР. І це при тому що адміністративний тиск зі сторони держави тут був незрівнянно сильнішим. Так, наприклад, на засіданні Славутського Райвиконкому 24 липня 1931 р. було постановлено – «обмежити помол зерна селянством на млинах розташованих на терені с/ради», заборонити продаж зерна на приватному ринку³. Таким чином радянська влада розпочала процес фізичного знищення ринку, шляхом вилучення з сільської місцевості всіх запасів хліба.

Принагідно слід відзначити, що на стан виконання завдання з хлібозаготівлі Славутським районом вплинули природні чинники – град, яким вибило посіви на 1000 га і з яких попри всі негаразди район мав здати з постраждалих земель 580 пудів (9 500 кг) хлібу⁴. Загалом, вже 12 вересня 1931 р. представник Славутського райвиконкому Балдер констатує, що темпи хлібозаготівлі загрозливі та не забезпечують виконання плану. Так, наприклад, по району хлібозаготівлю було виконано на 46,7%. Зокрема колгоспи виконали на 47,9%, контрактанти – 46,4%, твердоздатчики – на 54%⁵. При цьому найбільш відставали в виконанні більшовицького плану села Хутор, Мухарів, Клепачі, Красностав, Довжки⁶. Так, наприклад, в Клепачах станом на 22 вересня 1931 р. вдалося забезпечити план хлібозаготівлі лише на 30%⁷. Не покращилися ці показники й в наступні місяці. Зокрема 12 листопада 1931 р. завідувачий районним відділом постачання Балдер та представник Всеукраїнської контори «Союзхліб» Гутік вказують, що села Славутського району виконали план хлібозаготівлі лише на 75,5%⁸.

Поряд з невиконанням хлібозаготівельного плану більшовицької держави,

¹ Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.186.

² ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.1409. – Арк. 37.

³ Там само. – Арк. 69.

⁴ Там само. – Арк.64-67, 70-83

⁵ Там само. – Арк. 33-37.

⁶ Там само. – Арк. 58-61.

⁷ Там само. – Арк. 38-39.

⁸ Там само. – Арк.1-7.

Україна в недостатній мірі змогла виконати й інші завдання комуністичної влади. Так, не було виконано плану з м'ясозаготівлі, що було пов'язано зі зменшенням поголів'я худоби, а, в першу чергу, великої рогатої. Так, наприклад, в вересні 1931 р. завідувач Славутського районного земельного відділу Корнейчук відзначив, значне зменшення поголів'я худоби в приватному секторі «з приводу знищення молодняка ... (тайний убій худоби)»¹. Як результат, по району план м'ясозаготівлі було виконано лише на 56,7%. Більш того, за свідченням вище згаданого Балдера, окремі села взагалі майже припинили м'ясозаготівельну роботу.

В не менш загрозливому стані знаходилася й ситуація з посівом озимини, заготовлею картоплі та збором мобілізаційних коштів, оскільки селяни просто бойкотували ці заходи, говорячи, що «радянська влада душить селян, накладаючи на нього стільки податків та хліба, що це ніколи неможливо виконати»². Наприклад, завдання з заготівлі картоплі селяни Славутчини змогли виконати лише на 30%, а план мобілізації коштів, який фактично був вилучення заробленого селянином в попередні роки, по Славутському району, станом на 1 жовтня 1931 р., було виконано лише на 66,7%³. Зокрема найменше коштів по сільськогосподарському податку було зібрано в Берездові (40%), Нетішині (56%), Перемишлі (36%), Потеребі (29%) та Цвітосі (36%); по сільськогосподарській позиції – в Ганнополі (40%), Глинниках (48%), Колом'є (35%), Печиводах (10%), Сільцю (34%) та Стриганах (20%)⁴. Що більше, 23 жовтня 1931 р., під час чергового засідання Славутського райвиконкому, було відзначено, що рівень виконання завдань радянської влади селянами району невпинно знижується. Так, наприклад, за дві декади жовтня 1931 р. мобілізація коштів (с/г податок, страхування та позика) були виконані в Берездові лише на 13,8%, в Волиці – на 12%, в Головлях – 9%, Дякові – 15%, Киликиєві – 6%, Корчику – 6,6%, Красноставі – 6%, Жукові та Ногачівці – на 11,5%, Хоростку – 11%, Малому Правутині – 12%, Досині – 9,3% та Піддубцях – на 15%⁵.

З огляду на це Славутський райвиконком знову висилає в села району т.зв. буксирні бригади та «весь радянсько-кооперативний актив та робітників хозорганізацій» яким дозволяється «застосувати постанову Уряду від 4/IX-1930 р. на основі якої надається право вилучення землі та конфіскації с/г реманенту з передачею такого до колгоспів»⁶. Крім того було оголошено проведення з 10 по 25 вересня 1931 р. по всьому Славутському району т.зв. «штурмового декадника», під час якого на м'ясо було здано фактично всю худобу селян-одноосібників⁷. Попри це, вже 12 листопада 1931 р. радянська влада постановляє затвердити на наступні 15 місяців план з м'ясозаготівлі у розмірі 2627 тонн⁸.

У випадку, якщо селянин не мав змоги виконати покладені на нього зобов'язання більшовицька влада конфіскувала та розпродувала все його майно, від хати до рушника⁹. Поряд з цими заходами було здійснено остаточне прикріплення селянина

¹ Там само. – Арк. 54.

² ДАХО. – Ф.Р-6193. – Оп.12. – Спр.П-12696. – Арк.37.

³ ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.1409. – Арк. 13-15, 30-31.

⁴ Там само. – Арк. 30-33.

⁵ Там само. – Арк. 16-23.

⁶ Там само. – Арк. 14-15, 55-59.

⁷ Там само. – Арк. 60-61.

⁸ Там само. – Арк.2-5

⁹ ДАХО. – Ф.Р-1229. – Оп.1. – Спр.18. – Арк.69.

до землі та колгоспу, перетворення його фактично на кріпака радянської держави. Так, наприклад, на засіданні Славутського райвиконкому, від 29 вересня 1931 р., було прийнято постанову яка забороняла організаціям наймати в робітники селянина, без спеціального на те дозволу правління колгоспу та інспектури праці¹.

Ще більш жорсткіші міри було прийнято Славутським райвиконкомом 22 жовтня 1931 р. Зокрема було постановлено, до максимального виконання поставлених планів, зняти з фінансування Берездівську, Волицьку, Глинницьку, Досінську, Киликиївську, Красноставську, Крупецьку, Лисичанську, Мирутинську, Ногачівську, Перемишельську, Печиводську, Піддубецьку, Велико та Мало Правутинську, Прикордонно Улашанівську та Хоростоцьку сільради, а з листопада 1931 р. – Бачманівську, Клепацьку, Кутківську та Мухарівську сільради. Більш того заступнику голови Славутського райвиконкому Колежуку було доручено застосування «фінансових репресій до с/рад та організацій»². Крім того в листопаді 1931 р. в Славуті сформовано Спецтрійку у складі завідувача Райпостачем Балдера, бухгалтера Коопспілки Шиманського та представника Колгоспспілки Соломенюка, яким доручено було до 15 листопада забезпечити виконання плану хлібозаготівлі³.

У відповідь селянство переходить від форм пасивного опору хлібозаготівлі та іншим завданням комуно-більшовицької влади, до активної боротьби з членами буксирних бригад та сільським партійним активом. Так, наприклад, згідно даних Укрколгоспцентру, в Славутському районі протягом жовтня було спалено 25 господарств місцевих радянських активістів⁴. На активну протидію селянства Славутчини радянській владі також вказує й секретно-політичний відділ ДПУ України, зазначаючи, що «роблять організовану протидію колгоспному будівництву шляхом діяльності контрреволюційних угруповань в середині колгоспів». А діяльність цих угруповань «йде по лінії зриву господарсько-політичних кампаній, посилення антирадянської пропаганди, поширення провокаційних чуток з ціллю створення антиколгоспних настроїв та явного шкідництва»⁵.

Отже, розглянувши 23 грудня 1931 року стан хлібозаготівлі в Україні політбюро ЦК ВКП(б) визнало його незадовільним, оскільки з українських селян вдалося викачати лише 74% від запланованих 510 млн. пудів (8 354 тис. тонн)⁶. Як результат, для «допомоги ЦК КП(б)У для посилення хлібозаготівель», в грудні-лютому в Україні перебуває представник московської влади В. Молотов. Власне за його участі 29 грудня 1931 року політбюро ЦК КП(б)У приймає постанову, згідно якої членам політбюро приписувалося негайно виїхати на райони для пришвидшення і закінчення виконання плану хлібозаготівлі впродовж січня 1932 року⁷. Так, наприклад, по Славутському району, до 18 січня 1932 р., уповноваженому ЦК КП(б)У з хлібозаготівлі Борева вдалося витиснути з селян 10180 тонн зерна, а до 20 лютого – ще додаткових 799 тонн⁸.

¹ ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.1409. – Арк. 60-61.

² Там само. – Арк. 8-10, 20-23.

³ Там само. – Арк.1-7.

⁴ Там само. – Ф.559. – Оп.1. – Спр.1657. – Арк.34-40.

⁵ РДАЕ. – Ф.7486. – Оп.37. – Спр.235. – Арк.27.

⁶ Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.193.

⁷ Трагедия советской деревни.. – Т.3 – С.217-218, 227.

⁸ ДАХО. – Ф. Р-1826. – Оп.3. – Спр.13. – Арк. 8, 10.

Ще більшому тискові селян було піддано після ухвалення 5 лютого 1932 р. спільної постанови РНК СРСР та ЦК ВКП(б) «Про збиральну кампанію 1932 р.», якою на державу покладался обов'язок контролю навіть за такими рутинними технологічними операціями, як згрібання колосків, скиртування скошеного хлібу тощо. Внаслідок цих заходів вже в кінці 1931 р. окремі сільськогосподарські райони Правобережної та Центральної України опинилися на межі голоді¹. Так, наприклад, вже в грудні 1931 р. про допомогу звернулися голодуючі курсанти перших Славутських курсів машиністів локомотивів².

Катастрофічна ситуація з продовольством, яскраво відобразилася в період підготовки до весняної посівної кампанії. Наприклад, оцінюючи діяльність Мухарівської та Іванівської сільрад президія контрольної комісії Славутської районної Робітничо-селянської інспекції зазначила, що тут вдалося забезпечити виконання плану з заготівлі насіння для весняної посівної кампанії лише на 18,5% та 16,% відповідно³. Загалом по Славутському району план весняної посівної кампанії: радгоспами був виконаний лише на 23,3%, колгоспами – на 72%, селянами-одноосібниками – на 32,2%. Подібна ситуація спостерігалася й щодо інших планів. Зокрема план м'ясозаготівлі в другому кварталі 1932 р. виконано було лише на 12,5%⁴. З огляду на ці факти і з метою негайної повної реалізації поставлених державою планів супроти селян було застосовано найжорсткіші заходи, які призвели до масових втеч селян з колгоспної панщини.

Однією з основних причин початку голоду, згідно даних Вінницького обкому КП(б)У, став той факт, що станом на березень 1932 р. з селянами-колгоспниками зерном за трудовні розрахувалися колгоспи трохи більше 58% районів області. В усіх інших районах добитися повноцінного розрахунку з селянином не вдалося з-за відсутності зерна, яке повністю було вивезено під час хлібозаготівлі. Як результат, вже на весну 1932 р. в окремих районах України розпочинається голод. Так, в березні 1932 р. секретар Славутського райкому КП(б)У Котляр повідомляє центральне партійне керівництво, що з 83 колгоспів району повністю без хліба залишилося 65⁵.

Скрутна ситуація з продовольством спонукала уряд України звернутися до Комітету заготівель при Раді Праці та Оборони СРСР з проханням розбронювати 178 тис. тонн хліба з недоторканого запасу для задоволення поточних потреб республіки у продовольстві на квітень-травень 1932 р. Однак надання допомоги провадилося невеликими порціями і всіляко затримувалося московським керівництвом, що в свою чергу створювало критично небезпечну ситуацію⁶. Більш того, навіть запланована допомога в останій момент кількісно зменшувалася. Так, наприклад, наприкінці квітня 1932 р. Всеукраїнська контора «Заготзерно» забронювала для України 40 тис. тонн гречки та проса, однак вже на 14 травня ця сума була зменшена до 27 тис. тонн⁷. Що більше, як відзначає в своєму листі уповноважений «Заготзерна» на Україні Меламед, Загальносоюзна контора «Союзкрупна» орієнтувалася не лише на

¹ Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.196.

² ДАХО. – Ф.Р-1061. – Оп.1. – Спр.83. – Арк.7.

³ ЦДАВО України. – Ф. 539. – Оп.17. – Спр.574. – Арк.51-52.

⁴ ДАХО. – Ф. Р-1826. – Оп.3. – Спр.13. – Арк. 84-86.

⁵ Там само. – Арк. 124.

⁶ Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.199.

⁷ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5370. – Арк.5.

надання допомоги Україні, але й на одночасний вивіз з її теренів збіжжя на Північ. Власне в результаті проєднання такої подвійної політики протягом квітня-травня, в Україні продовольчих ресурсів ледь-ледь вистачало до липня місяця¹.

Немаючи змоги допомогти голодуючому населенню ЦК КП(б)У 22 березня 1932 р. приймає постанову про усунення обмежень щодо перевезення окремими особами незначної кількості хлібу². Однак вже в середині травня 1932 р. наказом наркома шляхів СРСР категорично заборонено перевезення ручним багажем продовольчих продуктів вагою понад 10 кг. Як результат загопи ДПУ розпочали проведення масових обшуків та конфіскацій надлишків хліба, які були куплені українськими селянами в Росії і везлися для голодуючих родин³.

Підсумовуючи, слід зазначити, що бездумне виконання всіх забаганок Кремля місцевою владою, яке й призвело до голоду, змушувало останніх до применшення масштабів лиха, перекладання відповідальності на інших. Зокрема С. Косіор, 26 квітня 1932 р. писав Й. Сталіну: «У нас є окремі випадки і навіть окремі села, що голодують, однак це тільки результат місцевого головоствата, переключень, особливо щодо колгоспів. Усілякі розмови про «голод» на Україні слід категорично відкинути»⁴. Таким чином, в усіх офіційних документах влади слово «голод» блюзнірські прикрили словосполученням «продовольчі труднощі». Саме від цих т.зв. «продовольчих труднощів» вже в середині квітня 1932 р. потерпають терени сучасного Славутського району. Першими на собі відчули ці «продовольчі труднощі» мешканці Гориці, Клепачів, Манятина та Селичева, де, вже в квітні, голодувало більше 30% населення. Станом на 21-22 квітня 1932 р. в Клепачах хліб був відсутній більш як в 50 родин⁵. При цьому найбільш гострої форми голод набрав в Великому Правутині. Так, 4 травня 1932 р. керівництво Славутського прикордонного загону, в сфері впливу якого знаходилося дане село, повідомляє, що з 240 родин великоправутинців від голоду опухло 117. Більш того зафіксовано було перші випадки смерті від голоду, оскільки голодуючі харчуються лише картопляними шкарлупами та кормовим буряком⁶. А вже 10 травня Славутський райком КП(б)У сигналізує, що низка сіл району знаходиться в надзвичайно важкому стані. Більш того й в самій Славуті «робітники хлібом не забезпечені. Хлібопекарні працюють з перебоями»⁷. І дійсно протягом травня 1932 р., не дивлячись на постійні клопотання та звернення місцевої влади, в Славутській район не було надіслано жодної продовольчої допомоги⁸.

В умовах голоду селяни вдаються до різних форм не лише протесту, але й спроб вижити (виїжджають в інші більш забезпечені райони, виходять з колгоспів). Наприклад, лише по Славутському району до середини березня 1932 р. кількість колективізованих господарств зменшилася на 9,7%⁹. Так, в травні 1932 р. через голод Варварівський колгосп полишило більше 50% колгоспників, Бачманівського колгоспу група голодуючих селянок з дітьми прийшла під стіни Районної колгоспної спілки з

¹ Там само. – Арк.5.

² Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.206.

³ Там само. – С.206-207.

⁴ Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – С.148.

⁵ ДАХО. – Ф. Р-1826. – Оп.3. – Спр.13. – Арк. 71.

⁶ Там само. – Ф. П-364. – Оп.1. – Спр.363. – Арк. 1.

⁷ Там само. – Ф. Р-1826. – Оп.3. – Спр.13. – Арк. 86.

⁸ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5255. – Арк.31-32.

⁹ Там само. – Спр. 5256. – Арк. 4-5.

вимогою дати їм хліба. Крім того, з квітня 1932 р. розпочинається нова хвиля антирадянських заворушень селянства. Зокрема в Жукові, Піддубцях та Потеребі селяни намагалися розгромити колгоспні комори та гамазеї¹.

Найбільше від нестачі продовольства страждали робітники підприємств Славутчини. Зокрема, 19 травня 1932 р., секретар Райкому КП(б)У Осіпов інформує вище керівництво про масовий невихід на роботу працівників Славутської фарфурної, про масові втечі працівників лісорозробок (втекло більше 2 тис. осіб)². За відсутності продовольства робітничі їдальні змушені були зменшувати норми видачі хлібу робітникам державних промислових підприємств до 200 гр. на добу, або й взагалі припиняти видачу харчування. Так, наприклад, в їдальні Славутського лісозаводу №2 до кінця травня 1932 р. добова норма видачі хлібу була зменшена до 30 гр.³ Як результат з підприємств Центральної та Правобережної України починають виїжджати до більш забезпечених регіонів (Донбас, Ленінград, Москва) не лише некваліфіковані, а й висококваліфіковані спеціалісти. До середини 1932 р. втечі робітників та селян набрали настільки масового характеру, що вже 18 червня 1932 р. генеральний секретар ЦК ВКП(б) Й. Сталін писав до Л. Кагановича: «кілька десятків тисяч українських колгоспників все ще роз'їжджають по всій європейській частині СРСР і розкладають нам колгоспи своїми скаргами та скиглінням»⁴. Насправді розміри втеч були набагато більшими, зокрема, базуючись на даних секретно-політичного відділу ОДПУ, відомий український дослідник С. Кульчицький говорить про більш як 3 млн. біженців⁵. Ці ж дані опосередковано підтверджують документи з областей Росії. Наприклад, у квітні 1932 р. жителі Новооскольського району РФСР писали, що «по всьому нашому району кожний день цілими обозами їздять українські голодуючі селяни, колгоспники та одноосібники, за який-небудь кусень хліба вони віддають весь свій мотлох, як-то: взуття, одяг і все, що є»⁶.

В цих умовах турбуючись про долю майбутнього врожаю, держава розпоряджується надати допомогу голодуючим селянам. Зокрема 19 квітня відомства загальносоюзного рівня погодилися виділити зі своїх резервів 3 тис. тонн проса на допомогу українському колгоспнику⁷. З кінця квітня – на початку травня 1932 р. Наркомат зовнішньої торгівлі СРСР надає Україні 15 тис. тонн кукурудзи та 2 тис. тонн пшениці з експортних поставок⁸. Зокрема для Вінницької області заплановано було надати допомогу у розмірі 1 тис. тонн кукурудзи, з яких, станом на 26 червня, надіслано було лише близько 882 тонн. Крім того надіслано було 65 тонн пшона⁹.

Не зважаючи на таку скудну допомогу, вже 15 червня 1932 р. Й. Сталін звернувся до Л. Кагановича з вимогою «Україні дали більше, ніж треба. Давати ще хліба не потрібно і немає звідки». Як результат, 23 червня Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову про припинення завозу хліба в Україну¹⁰. При цьому не враховано

¹ ДАВО. – Ф.П-136. – Оп.3. – Спр.13. – Арк.158.

² ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5255. – Арк.31-32.

³ ДАВО. – Ф. П-136. – Оп. 3. – Спр. 7. – Арк. 18-21.

⁴ Сталин и Каганович. Переписка. 1931-1936 гг. – М., 2001. – С.179.

⁵ Там само. – С.204.

⁶ Там само. – С.205.

⁷ Голод 1932-1933 років на Україні. – С.146.

⁸ Трагедия советской деревни. – Т.3 – С.362-363, 365.

⁹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5370. – Арк.10.

¹⁰ Голод 1932-1933 років на Україні. – С.190; Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.221.

було, що у селянина, в цей час, вже ніяких запасів харчів не залишилося, оскільки хлібозаготівельна кампанія з врожаю 1931 р. фактично закінчилася лише навесні 1932 р. За цей час з України комуністична влада викачала 380 млн. пудів хліба (6 224 тис. тонн). при цьому слід зазначити, що села Славутського району згідно постанов Винницького облбюро КП(б)У від 20-21 травня 1932 р. ніякої допомоги від держави не отримали¹.

Напівголодне існування селян в 1931 – на початку 1932 рр. призвело до значного запізнення весняної посівної кампанії. Так, наприклад, станом на 1 червня 1932 р. по Славутському району засіяно було лише 69,7 % від запланованого². Не останню роль в цьому відіграло й катастрофічне зменшення поголів'я робочої худоби. Зокрема за період з 1 листопада 1931 по 1 травня 1932 р. чисельність кінського поголів'я в Славутському районі зменшилася на 17,4%. Особливо катастрофічною була ситуація в одноосібних господарствах які за півроку втратили більше 24% коней³. Примушуючи напівголодного селянина до виконання посівної кампанії шляхом адміністративних репресій – «массовых обысков и арестов, избиений, наложения непосильных штрафов, неправильном раскулачивании и распродаже имущества, присвоении имущества»⁴, радянська влада лише добилася того, що вже з другої половини червня 1932 р. селяни починають масово втікати з колгоспів. Згідно даних колгоспної спілки Вінницької області станом на 10 липня масовою подачею про вихід з колгоспів було охоплено 53 райони (260-270 колгоспів). Загальна ж чисельність бажаючих вийти з колгоспу перевищила 10 тис. заяв. Голова даної спілки Гольдштейн відзначав, що практично в усіх заявах повторювався один і той самий рефрен – «Прошу виключити з колгоспу, так як сім'я пухне з голоду – нема що їсти»⁵.

Ще в січні 1932 р. московське керівництво розпочало тривалі дискусії щодо майбутнього врожаю та розмірів хлібозаготівлі. Дискусія тривала до кінця червня 1932 р. При цьому особлива увага зверталася на Україну. Так, наприклад, 1 липня 1932 р. Й. Сталін поставив перед Л. Кагановичем та В. Молотовим чітке завдання – «примусити партійну організацію України прийняти до виконання розроблений в Москві хлібозаготівельний план». Саме під тиском цих радянських функціонерів сталінського режиму 6 липня для України було затверджено план заготівлі збіжжя у розмірі 356 млн. пудів (5 831 тис. тонн). В слід за цим, 29 липня 1932 р., Вінницький обком КП(б)У затверджує остаточний порайонний план хлібозаготівлі на 1932 р. в розмірі 665 тис. тонн. При цьому Славутський район мав здати 9300 тонн збіжжя⁶.

Ще на стадії планування хлібозаготівлі більшовицьке керівництво Україною визначало заходи необхідні для забезпечення проведення всіх заготівельних кампаній. Так, наприклад, 10 червня 1932 р. В. Чубар в листі до Молотова та Сталіна зазначав, що для забезпечення запасів на зиму селяни розпочнуть масові крадіжки зерна, будуть зрізати недозрілий хліб та таємно перемелювати зерно. І дійсно вже наприкінці літа дані явища набрали масового характеру. Наприклад, 5 серпня 1932 р. Славутський райком КП(б)У доносить, що в індивідуальних господарствах намагаються

¹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5450. – Арк.29.

² Там само. – Спр.6136. – Арк.29.

³ ДАХО. – Ф. П-365. – Оп.3. – Спр.2. – Арк. 112.

⁴ ДАВО. – Ф.П-136. – Оп.3. – Спр.10. – Арк.145.

⁵ ЦДАВО України. – Ф. 559. – Оп.1. – Спр. 2572. – Арк. 26-28.

⁶ ДАВО. – Ф.П-136. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.42-43.

якнайшвидше зібрати хліб і таємно перемолоти на муку¹. Задля протидії цьому вже 1 серпня 1932 р. Вінницький обком КП(б)У приймає постанову про вилучення у населення приватних жорен². Однак московське керівництво пішло ще далі прийнявши 7 серпня 1932 р. постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності». В суспільну свідомість дана постанова увійшла як «закон про п'ять колосків». Таким чином за розкращення колгоспного та кооперативного майна селянину присуджували смертну кару з конфіскацією майна. Щоправда це покарання, за наявності пом'якшуючих обставин, могло бути замінене на позбавлення волі строком не нижче 10 років³.

Вже наприкінці липня – на початку серпня 1932 р. для московського керівництва стає зрозумілим, що українське село не виконає планів хлібо- та м'ясозаготівлі, планів по мобілізації коштів. Саме з огляду на це, рішенням Й. Сталіна мала відбутися масштабна кадрова чистка вищих та середніх ешелонів радянської влади в Україні. Зокрема на посаду генерального секретаря ЦК КП(б)У призначається секретар ЦК ВКП(б) Л. Каганович. Що цікаво Л. Каганович мав обіймати відразу дві ці посади. Також на двох посадах відразу мав працювати й заступник голови ОДПУ СРСР В. Балицький, якого скерували очолити ДПУ України⁴. Загалом в результаті серпневого наступу на українське село радянська держава отримала 47 млн. пудів хліба (майже 770 тис. тонн). Тим не менше хлібозаготівля не досягла рівня запланованого Кремлем. Зокрема за вересень-жовтень 1932 р. з села вилучено було всього лиш 82 млн. пудів зерна (1 343 тис. тонн). Тобто в повній мірі хлібозаготівельний план виконало лише 1403 колгоспи з 23270 існуючих на той час в Україні⁵.

Разом з тим серпневий наступ дав ще й інший результат. Вже в вересні 1932 р. в прикордонних районах розпочинається голод. Наприклад, 1 жовтня 1932 р. до канцелярії голови ВУЦВК Г. Петровського надходить телеграма голодуючих Славутських інвалідів з проханням про допомогу⁶.

З огляду на дану ситуацію, московське керівництво проводить ротацію чиновників на обласному рівні. Зокрема на жовтневому пленумі ЦК КП(б)У колишнього секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У В. Чернявського призначають першим секретарем Вінницького обкому. Тоді ж, 22 жовтня 1932 р., для виконання поставлених завдань, ЦК ВКП(б) приймає рішення відрядити на дві декади в Україну надзвичайну хлібозаготівельну комісію, яку очолив голова Ради Народних Комісарів СРСР В. Молотов⁷. Прибувши 29 жовтня до столиці Радянської України – Харкова, В. Молотов на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У повідомив про згоду Й. Сталіна зменшити заплановані для України обсяги хлібозаготівлі на 74 млн. пудів (1 212 тонн). На наступний день Політбюро ЦК КП(б)У офіційно затвердило остаточний план хлібозаготівельної кампанії, згідно якого замість 5 831 тис. тонн зерна з України мало бути вивезено 4 535 тис. тонн.

Послідуючі кроки кремлівської комісії були спрямовані на формування та за-

¹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.6136. – Арк.35-36.

² ДАВО. – Ф.П-136. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.44-45.

³ Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.250; Трагедия советской деревни, Т.3, С.453-454.

⁴ Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.253.

⁵ Там само. – С.256.

⁶ ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.145. – Арк.219.

⁷ Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.256, 265.

стосування репресивних методів щодо виконання всіх завдань поставлених перед українським селянином. Серед таких кроків є можливим виокремити: а) директиву щодо посилення допомоги хлібозаготівлі з боку органів юстиції, прийняту на засідання політбюро ЦК КП(б)У (1-5 листопада); б) вказівка В. Молотова та М. Хатаєвича всім секретарям обкомів КП(б)У з категоричною вимогою негайних і рішучих заходів боротьби, обов'язковим і швидким проведенням судових репресій та нещадною розправою з тими хто чинив супротив чи виступав проти виконання хлібозаготівлі (5 листопада). 10 та 11 листопада 1932 р. дана вказівка, у вигляді таємної інструкції «Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі» та таємного звернення «Про репресивні заходи до злісних нездатчиків, спекулянтів, перекупників хліба» була доведена до всіх представників радянської влади на місцях¹; в) утворення спеціальної комісії при ЦК КП(б)У, яка мала право остаточного вирішення питання про застосування смертної кари в період хлібозаготівельної кампанії (21 листопада)²; г) постанову ЦК КП(б)У про відрядження 600 робітників-комуністів в ті села, де виявлено «куркульський саботаж і неорганізованість партійної роботи» (18 листопада); д) постанову Ради Народних Комісарів УСРР, щодо застосування, до колгоспів, «що припустили колгоспного хліба і злісно зривають план хлібозаготівель» накладення натуральних штрафів у вигляді додаткової м'ясозаготівлі у розмірі 15-місячної норми здавання даним колгоспом м'яса (20 листопада)³. Для контролю за дотриманням всіх настанов та рішень кремлівської комісії до областей та районів України було скеровано спеціальних уповноважених. Зокрема в листопаді 1932 р. з перевіркою стану виконання плану хлібозаготівлі до Вінницької області прибув П. Любченко, який відзначив особливо погану ситуацію в прикордонних районах, про поширеність ворожих настроїв в середовищі селянства щодо хлібозаготівлі – «последний кусок хлеба весной отдали»⁴.

Крім того, враховуючи проблеми з виконанням всіх обсягів зернозаготівельної кампанії, радянська влада застосовує зменшення розмірів соціальної підтримки населення. Зокрема, 29 листопада 1932 р. політбюро ЦК КП(б)У визнає за доцільне:

а) з 1 грудня 1932 р. зменшити норму видачі хліба службовцям, робітникам та утриманцям з 400 г хліба до 300. Особливо яскраво про це зменшення свідчить лист мешканки с. Красностава Ш. Ліберман, яка з розпачем пише – «я вже опухла від голоду та холоду»⁵;

б) зняти з постачання харчами всіх кустарів. Виконання даної постанови на місцях призвело до того, що, наприклад, в Вінницькій області з 29 тис. кустарів без державної підтримки залишилася 21 тис.⁶;

в) зменшити фонд видатків на громадське харчування на 15%;

г) зменшити видаткові фонди на постачання продовольством міського та сільського населення⁷.

¹ Державний архів Житомирської області (Далі – ДАЖО). – Ф.П-42. – Оп.1. – Спр.59. – Арк.361; Ф.П-122 – Оп.1. – Спр.46. – Арк.135-138.

² До складу даної комісії увійшли генеральний секретар ЦК КП(б)У, голова ДПУ УСРР та представник Центральної Контрольної Комісії.

³ Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр. – С.267-271; Трагедия советской деревни. Т.3 – С.548.

⁴ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5386. – Арк.34.

⁵ ДАХО. – Ф.Р-1061. – Оп.1. – Спр.83. – Арк.35-35зв.

⁶ ДАВО. – Ф. П-136. – Оп. 3. – Спр. 69 – Арк. 14-19.

⁷ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.268. – Арк.116.

Також, в межах вище зазначених постанов та директив найбільш жорстокі методи були застосовані щодо селянина-одноосібника. Так, наприклад, у вказівках Й. Сталіна та В. Молотова, затверджених в постанові ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р., щодо одноосібників, які не виконували плана хлібоздачі, застосовувалися штрафні завдання з м'ясозаготівлі (у розмірі 15-місячної норми) та картоплезаготівлі (в розмірі річної норми)¹. Таким чином селянин-одноосібник та селянин-колгоспник за невиконання державних планів з хлібозаготівлі відповідали продукцією вирощеною у присадибному господарстві, своїм особистим майном. Наприклад, у вилученого з колгоспу берездівчанина М. Савчука конфісковано було весь хліб зароблений в колгоспі, вирощене на городі просо та квасолю, а також здано на м'ясо корову. Як результат без засобів до виживання залишено 2 дорослих та 2 дітей віком до 4 років². Подібна ситуація спостерігається і з вилученим з колгоспа мешканцем села Волиця Остапом Теслюком, в родині якого без засобів до існування залишилося 5 осіб³.

Більш того весь прихований селянином для виживання хліб держава оголошувала як розкрадений. Згідно даних секретаря ЦК КП(б)У М. Хатаєвича в Україні приховуванням розкраденого зерна займалося від 85% до 90% колгоспників⁴. На це явище 25 листопада 1932 р. у своєму інформаційному листі вказував й Славутський райком КП(б)У. Зокрема відзначено було, що уповноважені райкому виявили масове приховування хліба «в ямах під підлогами, під столами, під ліжками, в подвійних стінках». Так, наприклад, лише в Ганопільському колгоспі уповноваженими була виявлено сховище з 200 пудами зерна (3 276 кг)⁵.

Підсумовуючи слід зазначити, що, запроваджені з особистої санкції Й. Сталіна, вище вказані постанови та директиви фактично створили законодавче підґрунтя для терору голодом, для запровадження цілеспрямованого голодомору. Більш того, з листопада 1932 р. з села вилучався не лише хліб, але й усі інші продовольчі товари.

Незважаючи на щоденно посилюючийся тиск з боку партійних та виконавчих органів темпи хлібозаготівлі постійно зменшувалися. Не зважаючи на обшуки, депортації та судові кари український селянин відмовлявся віддавати радянській державі останнє зерно. Тому, 6 грудня 1932 р., з ініціативи Л. Кагановича, ВУЦВК та РНК УСРР запроваджують внесення сіл на т.зв. «чорні дошки», що реально означало позбавлення селян права на виїзд за межі села до повного виконання планів хлібозаготівлі. Вже 8 грудня С. Косіор повідомляв Й. Сталіна, що в Україні на т.зв. «чорні дошки» потрапило до 400 сіл, виїзд з яких було заблоковано військами⁶. Поряд з цим, 16 грудня 1932 р., комісія Політбюро ЦК КП(б)У розробляє та встановлює нові зони та шкали щодо вилучення хлібу з врожаю 1932 р. При цьому Славутський та сусідні з ним Заславський і Шепетівський райони потрапили до переліку першої зони⁷.

Однак Й. Сталін не сподіваючись на українських комуністів, яких він крити-

¹ Голод 1932-1933 років на Україні. – С.257.

² ДАХО. – Ф.Р-1061. – Оп.1. – Спр.38. – Арк. 45-45зв.

³ Там само. – Спр.98. – Арк.435.

⁴ Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.300.

⁵ ДАХО. – Ф. Р-1826. – Оп.3. – Спр.13. – Арк. 161.

⁶ Голод 1932-1933 років на Україні. – С.284.

⁷ Вавринчук М. Безумовно – геноцид // Розіп'яте Голодомором Поділля: Збірник документів і матеріалів про Голодомор 1932-1933 рр. на Хмельниччині. – Хмельницький, 2008. – С.5-6; ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5381. – Арк.34-37

кував за м'якотілістьта лібералізм у боротьбі із невиконавцями державних завдань, 19 грудня скеровує до України, як особливоуповноважених ЦК ВКП(б) та РНК СРСР, Л. Кагановича та П. Постишева¹. Крім того як особоуповноважений ОДПУ СРСР в Україну прибуває В. Балицький з групою московських чекістів. Основним їх завданням було доведення, що саботаж посівної та хлібозаготівельної кампаній в Україні є не інстинктивною відповіддю селянства на спроби держави вилучити всю продукцію села, а лише організованою контрреволюційною акцією.

Більш того т.зв. «голодний психоз» селян, на думку партійних функціонерів, був викликаний не голодом, а лише провокаційною діяльністю контр-революційних елементів². В межах цієї тези, вже 5 грудня ДПУ УСРР отримує настанову, щодо негайного розкриття та знищення всіх проявів контрреволюційного повстанського підпілля в Україні. Дана настанова була розширена секретним оперативним наказом від 13 лютого 1933 р. Зокрема було створено Ударно-оперативну групу, яка доволі швидко «знайшла» т.зв. контрреволюційне підпілля, яке протидіяло заходам радянської влади в більш як 200 районах України. Що більше в межах даного наказу заступник голови ОГПУ В. Балицький вказував, що боротьба з українськими повстанцями «ні в якій мірі не повинна обмежуватися міроприємствами адміністративно-технічного чи судового порядку»³. Таким чином в дію було пущено найжорстокіші репресії для досягнення мети більшовиків. Принагідно слід зазначити, що в прикордонній зоні, а в тому числі і на Славутчині, репресії виконували, згідно § 13 даного наказу, бійці місцевих прикордонних загонів⁴. Підсумком даної боротьби стало прийняття 13 травня 1933 р. таємної інструкції «Про ліквідацію одноосібного господарства, перехід до нових методів боротьби з класовими ворогами». В цій інструкції, у відкритій формі, було занотовано, що в результаті проведення радянською владою протягом 1930-1933 рр. «масових арештів і гострих форм репресій у вигляді масового виселення куркулів та підкуркульників в північні далекі краї», в умовах коли «право арешту селянина мали всі кому не ліньки», відбулася повна перемога колгоспного ладу над індивідуальним господарством⁵.

Отже в результаті проведених в жовтні 1932 – січні 1933 р. заходів радянська держава вилучили практично всі запаси зерна у селянина⁶. При цьому, плану хлібозаготівлі так і не було виконано. Тому, 1 січня 1933 р., Й. Сталін в своїй телеграмі до вищого керівництва України повідомив про необхідність застосування до «колгоспників, колгоспів та одноосібників, які вперто продовжують приховувати розкрадений і прихований від обліку хліб [...] найсуворіших заходів покарання»⁷. Застосування цих заходів призвело до спроб масового переїзду голодуючого селянства до більш заможних регіонів СРСР. У відповідь на це 22 січня 1933 р. у директивному листі ЦК ВКП(б) ті РНК СРСР, власноручно підписаному Й. Сталіном, було віддано розпорядження про блокаду України та повернення до неї тих селян які встигли ви-

¹ Голод 1932-1933 років на Україні. – С.295; Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.279.

² ДАВО. – Ф. П-136. – Оп. 3. – Спр. 71. – Арк. 53-55.

³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (Далі – ГДА СБ України). – Ф.9. – Оп.1. – Спр. 666. – Арк. 56, 58-62, 63 зв.

⁴ Там само. – Арк. 56, 58-62.

⁵ ДАХО. – Ф.П-323. – Оп.1. – Спр.67. – Арк. 207.

⁶ Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.235.

⁷ Голод 1932-1933 років на Україні. – С.308; Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.300.

їхати¹. На основі даної директиви 23 січня 1933 р. РНК УСРР та ЦК КП(б)У видають свою постанову, згідно якої визначалися методи блокади українського села. Зокрема, сільрадам заборонялося видавати дозволи на виїзд за межі краю, заборонялася видача проїзних документів на залізничному та водному транспорті без посвідчень сільських чи міських рад і, що головне, запроваджувалася система оперативних за-слонів, оперативних маневрених груп та фільтраційних пунктів які мали заблокувати вільне переміщення шляхами України².

В результаті вище зазначених дій Комуністичної партії та радянської влади вже з кінця 1932 р. в Україні розпочинається масовий голод, який набрав найбільш стра-хітливих форм в першій половині 1933 р. Місцева влада не маючи можливості до-помогти голодаючим стає лише стороннім спостерігачем трагедії. Так, наприклад, в резолюції Славутської районної робоче-селянської інспекції від 19 січня 1933 р. на лист голодуючого інваліда славутчанина М. Зельднера, зазначено, що в розпорядженні інспекції є лише 30 кг хліба, в той час як голодуючих більше 600 інвалідів³. В іншому листі, написаному на початку лютого мешканцем Берездова М. Савчуком, зазначалося, що від голоду в його родині померло 6 дітей⁴.

Зростання смертності від голоду не припинило спроб щодо повного вилучення продуктів споживання з українського села. Більш того, в постанові Політбюро ЦК ВКП(б) від 28 січня 1933 р. ЦК КП(б)У та РНК УСРР пропонувалося розпочати з 1 лютого підготовку до посівної кампанії при цьому не послаблюючи нажиму на хлі-бозаготівлю⁵. Що цікаво, затверджуючи 30 січня 1933 р. спеціальну комісію з фор-мування насінневого фонду та проведення весняної сівби в Україні (С. Косіор (голо-ва), П. Постишев, В. Чубар, О. Одинцов, С. Реденс) Політбюро ЦК ВКП(б) надає їй право видавати розпорядження «під виглядом рішень ЦК та Раднаркому України»⁶.

Очевидно, що підготовка до посівної вимагала наявності достатньої кількості робочих рук. Саме тому, а також намагаючись приховати справжні розміри голоду ЦК КП(б)У видає 8 лютого 1933 р. постанову, в якій від обкомів та облвиконкомів вимагалось звертати увагу та перевіряти кожний випадок голодування. При цьому постановою було категорично заборонено створювати будь-які офіційні комісії з до-помоги голодуючим та вести офіційний облік голодуючих та померлих від голоду⁷. В межах даної постанови, 17 березня, секретар Вінницького обкому КП(б)У В. Чер-нявський повідомляв очільників КП(б)У С. Косіора та П. Постишева, що факти го-лоду в області зафіксовано було вже у січні 1933 р., в лютому – прийняли великий масштаб і у березні – масовий. Зокрема в березні різко збільшилися випадки смерті від голоду та безбілкової опухлості міського населення. Загалом голодом охоплено було 27 районів області (180 населених пунктів) і ця цифра стрімко зростала⁸.

Разом з тим, початок посівної кампанії було використано комуністами як новий крок на шляху до суцільної колективізації, так і у боротьбі з заможним селянством.

¹ Трагедия советской деревни.. – Т.3 – С.32, 635.

² Там само. – С.637.

³ ДАХО. – Ф.Р-1061. – Оп.1. – Спр.83. – Арк.42-42зв.

⁴ Там само. – Спр. 38. – Арк. 45-45зв.

⁵ Марочко В., Мовчан О. Голодомор 1932-1933 років в Україні. Хроніка. – К.,2008. – С.191.

⁶ Там само. – С.192.

⁷ Голод 1932-1933 років на Україні. – С.334.

⁸ ДАВО. – Ф. П-136. – Оп. 3. – Спр. 69. – Арк. 12-25.

Зокрема, 8 лютого 1933 р., Народний комісаріат земельних справ УСРР зазначив, що «не скрізь ще організовано справжню боротьбу за насіння, з розбазарюванням посівфонду, боротьбу зі споживацькими тенденціями та куркульським саботажем». При цьому колгоспи Славутського району увійшли до переліку тих не багатьох ра-йонів, де «унаслідок розгорнутої масово-політичної роботи, внаслідок непримирен-ної боротьби з куркулем та його агентом, закінчили повністю утворення посівного фонду»¹. Тим не менше, станом на 17 березня, Вінницька область не була забезпече-на посівним матеріалом. Найбільші проблеми були з картоплею, якою індивідуаль-ний сектор був забезпечений лише на 12,9%, а колгоспний – на 18,8%².

Нестача власних сил українських колгоспів на підтримку голодуючого селяни-на, а також потреба в забезпеченні весняної сівби спонукала Й. Сталін видати, 19 лю-того 1933 р., дозвіл на розблокування державних хлібних запасів та надання Україні допомоги в розмірі 3 млн. пудів зерна (більше 49 тис. тонн). Щоправда дана допомога була спрямована на підтримку колгоспів у підготовці до весняної посівкампанії. За-галом же протягом першої половини 1933 р. Україні було надано продовольчої допо-моги – лише 176 тис. тонн. Позірність даної допомоги яскраво відображає той факт, що якщо за листопад 1932 – січень 1933 р. з чотирьох українських областей північної групи (в тому числі й Вінницької області) було зібрано 35,1 млн. пудів зерна (575 тис. тонн), то для всієї України допомоги надано було аж 34,9 млн. пудів (571 тис. тонн)³.

Про мізерність вище зазначеної допомоги яскраво говорить той факт, що в бе-резні 1933 р. Вінницька область не мала можливості допомогти з харчуванням на місцях. Так, наприклад, для забезпечення харчування дітей з обласного харчофонду було виділено: 18 тонн борошна, 4,5 тонни цукру, 25 тонн картоплі, 6 тонн круп та 3,5 тонни повидла. Щодо допомоги дорослому населенню, то, наприклад, в Славуті з обласного фонду було надано допомогу для харчування всього лише 75 осіб⁴. Та й ця допомога надходила в неповному обсязі, вкрай невчасно та нерівномірно. Так, 27 березня, Славутський райком КП(б)У відзначив, що допоміжні пайки для вчите-лів не лише видаються з затримкою від 15 до 40 діб, але й розподіляються з грубими порушеннями⁵. На початку травня для підтримки життя кустарів Славутського ра-йону (близько 1 тис. осіб) з обласного фонду було видано 135 пудів (2 211 кг) хліба⁶.

Наближення весняної посівної кампанії врешті-решт змусило радянську владу звернути увагу на необхідність допомоги голодаючому селу. Зокрема бюро Вінниць-кого обкому КП(б)У приймає декілька важливих постанов спрямованих на вирішен-ня проблеми голоду. Зокрема це постанови: а) «Про заходи допомоги колгоспникам і одноосібникам, що не мають засобів харчування» (18 березня 1933 р.)⁷; б) «Про заходи щодо послаблення продовольчих труднощів в окремих районах області»⁸. В межах даних постанов пропонувалося, в першу чергу, надавати підтримку родинам червоноармійців та червоних партизан. Також, в результаті даної постанови до Сла-

¹ ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 14. – Спр. 73. – Арк. 9-12.

² ДАВО. – Ф. П-136. – Оп. 3. – Спр. 69. – Арк. 20-25.

³ Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр.. – С.334-335, 338.

⁴ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6275. – Арк. 51-53.

⁵ ДАХО. – Ф. П-364. – Оп.1. – Спр.418. – Арк. 46.

⁶ Там само. – Спр.363. – Арк.22.

⁷ ДАВО. – Ф. П-136. – Оп. 3. – Спр. 71. – Арк. 53-55.

⁸ Там само. – А к. 68-70.

вутського району, як більш благополучного, було прикріплено Калинівський район¹. В результаті це лише призвело до погіршення ситуації з продовольством, оскільки основним джерелом підтримки голодаючих регіонів мала стати не централізована допомога з обласних фондів, а «соціалістична взаємодопомога поміж колгоспами, мобілізація харчових ресурсів у колгоспників, безпосередня заготовка харчових продуктів (хліба, круп, картоплі, м'яса тощо)». Тобто, фактично, за рахунок вилучення останніх харчів в т.зв. «більш заможних» районах². Загалом про стан забезпеченості Славутського району харчами, яскраво говорять виступи робітників ремонтного цеху Славутської фарфурні – «люди пухнуть з голоду, хліба не має, біля горна вмирають»³. На цю ж ситуацію вказує й контролер Полянської ошадкаси Г. Гуменюк⁴.

З початком посівної кампанії радянська влада застосовує нові методи примусу селянина до участі в виконанні всіх радянських кампаній на селі. Зокрема, 29 квітня, бюро Вінницького обкому КП(б)У приймає постанову, що допомога харчами може надаватися лише тим селянам, як беруть активну участь у проведенні весняної посівної кампанії. При цьому, продовольство надавалося селянам не у вигляді безоплатної державної допомоги, а як певний кредит. Так, видане жито селянин мав повернути з врожаю 1933 року. В межах виконання даної постанови, Славутський райком КП(б)У подав інформацію про потребу негайної допомоги 4 селам (Бачманівка, Манятин, Великий та Малий Правутини)⁵. Розгляд даного прохання протривав практично до середини травня і лише в другій половині місяця для Славутського району було виділено 10 647 кг хлібу в трьох партіях. Першою партією, 19 травня, було надіслано 150 пудів (2 457 кг), другою (29 травня) – 500 пудів (8 190 кг), третьою – 100 центнерів хлібу⁶. Очевидно, що даної кількості продовольства не вистачало і, як результат, вже на початку червня по району в багатьох колгоспах було закрито громадські їдальні⁷. Дещо виправила цю ситуацію червнева допомога надана двома партіями. В першій партії (12 червня) насідлено було 3 тис. пудів (59 тонн), в другій (кінець червня) – 2 650 пудів (43 400 кг) хлібу⁸.

Разом з тим всі вище зазначені постанови вимагали постійного контролю з боку радянського активу на місцях, однак більшість сільських активістів потерпала від голоду на рівні з іншими. Саме тому, 3 травня, Вінницький обком КП(б)У приймає постанову про негайне й цілковите забезпечення продовольством, в дводенний строк, всіх голів сільрад, секретарів партійних осередків, а також окремих голів колгоспів і секретарів сільрад⁹. Також вибірково було підтримано й кустарів. Зокрема згідно постанови від 3 травня, в Славутському районі харчовою допомогою забезпечувалися кустарі об'єднані в артілі Промсоюзу і лише в поодиноких випадках кустарі-одинаки¹⁰.

¹ Там само. – Арк. 53-55.

² Там само. – Арк. 68-70.

³ ДАХО. – Ф. П-364. – Оп. 1. – Спр. 361. – Арк. 18.

⁴ Там само. – Ф.Р-1061. – Оп.1. – Спр.98. – Арк.429.

⁵ Там само. – Ф.П-364. – Оп.1. – Спр.363. – Арк.24-25.

⁶ ДАВО. – Ф. П-136. – Оп. 3. – Спр. 71. – Арк. 144-144зв.; ДАХО. – Ф.П-364. – Оп.1. – Спр.363. – Арк. 9, 93.

⁷ ДАХО. – Ф. П-364. – О п.1. – Спр.363. – Арк.9.

⁸ Там само. – Арк.16; Спр.361. – Арк. 10-11.

⁹ ДАВО. – Ф. П-136. – Оп. 3. – Спр. 71. – Арк. 105-106зв.

¹⁰ ДАХО. – Ф. П-364. – Оп.1. – Спр.363. – Арк.22.

Таким чином з огляду на вибірковість допомоги голодаючому населенню, голод не вдалося зупинити. Так, якщо наприкінці квітня по Вінницькій області голодом було охоплено 33 райони (385 сільрад, 103 тис. 698 селян), то вже в першій половині травня ця цифра зросла до 38 районів (431 сільрада та 120 тис. 903 селянина)¹. Яскраво простежується дане зростання по матеріалах Славутського району. Зокрема, якщо станом на 17 травня 1933 р., згідно даних Вінницької обласної оздоровчої комісії, в Славутському районі голодало 4 села (117 родин)², то вже 2 червня 1933 р. секретар Славутського райкому КП(б)У Мотенко доповідав секретарю ЦК КП(б)У М. Попову, що в районі з 92 населених пунктів голодом охоплено 82. При цьому найбільш гострої форми голод набрав в 22 селах (Манятин, Бачманівка, Малий Правутин, Селичів, Колом'є, Піддубці, Татарівка, Тростянець, Потереба, Хвощівська комуна, с. Хвощівка, Гориця, Романіни, Нараївка, Крупець, Гута, Варварівка, Красностав, Яблунівка, Хоросток). В цих селах зафіксовано 500 опухлих від голоду, 19 випадків смерті³. В наступному повідомленні, від 12 червня, Мотенко говорив вже про те, що за далеко не повними даними в Славутському районі голодом охоплено більше 2500 осіб та зафіксовано 180 смертей. При цьому зросла й кількість сіл охоплених найбільш гострими формами голоду – до 40⁴.

Не покращилася ситуація з кількістю та смертністю голодаючих і в послідуючі місяці. Так, 20 серпня, начальник агітаційно-масового відділу Славутського райкому КП(б)У Косік повідомляв, що в районі від голоду потерпає 8826 родин, з них: гостро голодуючих – 5315 родин. В цих родинах зафіксовано: опухлих від голоду – 5557 осіб, померлих від голоду – 918 осіб. Однак найжахливіші дані наведено було щодо голоду серед дітей. Зокрема з 40 570 дітей, продовольчою допомогою було охоплено лише 4801 дитина або 11,8%⁵.

Фактично з червня місяця в повідомленнях місцевої влади починає з'являтися діагноз – «опух від голоду», «помер від голоду». Так, в інформації начальника Славутського райвідділу міліції Вовченка щодо обстеження ситуації в селах Корчик та Романіни вказано поіменний список голодуючих селян з формулюваннями – знаходиться «в опухлому стані», «напередодні смерті», «помер з голоду». Всього зафіксовано було в Корчику – 16 опухлих родин на передодні смерті (96 осіб), в Романінах – 12 родин (66 осіб)⁶.

Загострення голоду поступово впливало на зміну психічного стану населення. Як відзначило в інформаційному зведенні вище партійне керівництво Славутського району – «населення харчується травою, щавелем, відпадками зі спиртозаводу». Зафіксовано було випадки розриття скотомогильників та використання в їжу здохлої худоби (Бачманівка, Хоровець). Врешті решт голод спричинився до появи найбільш жахливої форми психічних розладів – людодства. Зокрема, згідно даних Секретно-політичного відділу ОДПУ, якщо з лютого до середини квітня в Україні зафіксовано було 206 випадків людодства, то вже з 15 квітня по 1 червня – 315 випадків⁷. Не

¹ ДАВО. – Ф. П-136. – Оп. 3. – Спр. 80. – Арк. 81-82.

² Там само. – Арк. 81-82.

³ ДАХО. – Ф. П-364. – Оп.1. – Спр.363. – Арк.5-9.

⁴ Там само. – Арк.15.

⁵ Там само. – Спр.419. – Арк. 1-3; спр.318. – Арк.15-17.

⁶ Там само. – Спр.363. – Арк.13-14.

⁷ ЦА ФСБ РФ. – Ф.2. – Оп.11. – Спр.56. – Арк.198-202.

оминули ці жахи стороною й Славутчину. Так, наприкінці травня випадок людоїдства був зафіксований в Манятині¹.

Розглядаючи передумови та перебіг голоду 1932-1933 років на теренах Славутського району слід вказати на певну ознаку, яка вирізняє дану територію з поміж інших постраждалих українських регіонів. Власне даною ознакою була прикордонність Славутчини, що давало можливість селянам тікати закордон. Так, секретар Славутського райкому КП(б)У Мотенко 2 червня 1933 р. зазначав, що з огляду на голоду, посилювалися спроби прориву кордону та втечі до Польщі. Зокрема лише за квітень-травень 1933 р. до Польщі вдалося прорватися 45 родинам селян та 21 втікачеві-одинаку².

Підсумовуючи слід зазначити, що впровадження колективізації та послідуєчий за нею голодомор призвело не лише до жахливих людських втрат, але й вплинуло на докорінну зміну в світосприйнятті українського селянина, фактично поставило його на коліна перед комуністичним режимом.

Владислав Берковський

¹ ДАХО. – Ф. П-364. – Оп.1. – Спр.363. – Арк.5-9.

² Там само. – Арк.6-8.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

А

агромінімум – аграрний мінімум
адмінтехперсонал – адміністративно-технічний персонал
АМССР – Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка

Б

быв. – бувший
б.р. – біжучого року

В

військревком – військовий революційний комітет
воєнвед – військове відомство
волкомітет – волосний комітет партії
ВР – Верховна Рада (СРСР, УСРР)
ВРНГ, ВСНХ – Вища рада народного господарства
ВУЦВК, ВУЦИК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
ВУЧК, ЧК – Надзвичайна комісія
ВЦСПС – Всесоюзна центральна рада профспілок

Г

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України
Госпромпредприятие – державне промислове підприємство
госстрах – союзно-республіканська система органів державного страхування
Госторг – Державна імпортно-експортна торгова контора
ГПУ, ДПУ – Державне політичне управління
гр. – грам
гр-м – громадянин
губ. – губернія
губвиконком – губернський виконавчий комітет
губком – губернський комітет партії
губраднарогосп – губернська рада з питань народного господарства

губревком – губернський революційний комітет
ГУЛАГ – Головне управління виправно-трудових таборів
ГЦБ – Державне центральне бюро з навчання робітників теплосилового господарства при ВРНГ СРСР

Д

ДАВО – Державний архів Вінницької області
ДАЖО – Державний архів Житомирської області
ДАХО – Державний архів Хмельницької області
Держплан – Державна комісія з планування
децзаготовки – децентралізована заготівля
ДКО – Державний комітет оборони
др. – друге
д-р – директор

Е, З

ЭКУ ГПУ – Економічне управління ДПУ
ЕСХН – єдиний сільськогосподарський податок
Зав. – завідувач
завканц – завідувач канцелярії
заврайснаб – завідувач районним відділом постачання
Заготзерно, ЗаготСТО – Всесоюзне об'єднання по заготівлі зернових, олійних, бобових та фуражних культур при Раді праці та оборони СРСР
земгромада – земельна громада

І

ін-т – інститут
ІНО ДПУ – іноземний відділ ДПУ
Информсектор, ИНФОРМ – Інформаційний сектор (ЦК КП(б)У, обкомів партії)

Старо-Синявський р-н – 392	Хмельницька область – 9-11
Старо-Ушицький р-н – 284, 303, 315, 327, 389	Хмельницький – 10
Стара Ушиця – 347	Хоняків – 21, 81, 99, 229, 377
Старо-Костянтинівський р-н – 216, 277, 284, 303, 309, 315, 319, 325, 327	Хоняківські Поруби – 21, 81
Степ (Південний Степ) – 302	Хоровець – 40, 49, 143, 185, 191, 203, 207, 216-218, 223, 226, 234, 270, 327, 365, 386
Столипінське – 96	Хоровиця – 22, 128, 129, 146, 156, 207, 259, 352
Стригани – 19, 22, 26, 79, 128, 146, 156, 212, 223, 237, 263, 352	Хоросток – 26, 27, 39, 98, 191, 220, 221, 226, 236, 268, 308, 350, 352, 377
Судилківський р-н – 78, 248	Хорошево – 98
Сумська округа – 60, 84	Христинівський р-н – 284
Сьомаки – 52, 163, 377, 386	Хутір – 19, 24, 25, 109, 123, 135, 144, 145, 168, 181, 191, 197, 200, 248, 263, 349, 352, 371
Татарівка – 21, 39, 81, 99, 163, 304, 350, 352	Цвігоха – 26, 128, 144, 146, 187, 191, 203, 212, 226, 354, 363, 365
Теофіпольський р-н – 73, 78, 284, 303, 315, 319, 325, 327	Центральна Україна – 14, 20, 28, 30
Теплицький р-н – 284	Чемирівці – 347
Тиврівський р-н – 284	Чемирівецький р-н – 284, 303, 315, 327, 389
Тростянець (Тростянка) – 21, 39, 81, 254, 349, 350, 352, 380, 383	Чернігівська обл. – 312
Тростянецький р-н – 284, 319, 325	Чернівецький р-н – 284
Тульчин – 242, 318, 324	Чечельницький р-н – 284, 327
Тульчинська округа – 84, 92, 94, 103	Чорнокали – 207, 269, 270
Тульчинський р-н – 240, 284	Чуднівський р-н – 284
Томашпіль – 242	Шаргородський р-н – 284, 389
Томашпільський р-н – 284	Шевченківська округа – 60, 150
Україна – 230, 238, 250, 259, 295, 296, 297, 302, 309, 310-314, 356, 360, 368, 389	Шевченківський р-н – 150
Уланівський р-н – 284, 389, 392	Шепетівка – 75, 76, 395
Улашанівка – 19, 21, 81, 96, 99, 111, 116, 144, 207, 268, 270, 275, 336	Шепетівська округа – 13, 18, 20-22, 49, 53, 54, 58, 60, 72-74, 77-80, 82-86, 88, 90-92, 94-96, 100, 103, 106, 112, 156
Ульянівка – 252	Шепетівський р-н – 35, 128, 216, 284, 303, 315, 327, 352, 389, 392
Умань – 266	Юринецький р-н – 284, 303, 327
Уманська округа – 150	Яблунівка – 39, 165, 167, 169, 206, 207, 234, 264, 349, 350, 352, 361, 365, 393, 395
Уманський р-н – 150, 284	Ямпільський р-н – 284
Франція – 281, 290, 304	Янушівка – див. Іванівка
Харків – 22, 32, 59, 72, 74, 75, 77, 149, 156, 185, 292, 303, 313	Янушпільський р-н – 216, 284, 389, 392
Харківська округа – 103, 150	Японія – 232, 256, 263, 305
Харківський р-н – 150	Ярмолинецький р-н – 284, 303, 315, 319, 325, 327
Хвощівка – 39, 48, 181, 191, 200, 207, 226, 236, 256, 305, 307, 309, 327, 349, 350, 352, 361, 364, 393, 394	Ярунський – 304, 356, 361
Херсонська округа – 60, 77, 98	
Хмельницький р-н – 278, 284	

**В серії
«ACTA HISTORICA SLAVUTIENSIS»
видано**

Vol. I – Берковський В. Г. Студії з історії Славутчини. – Київ: Унів. вид-во Пульсари, 2008. – 232 с.

Vol. II – Славута. Заснування та походження. Збірник документів / упорядкування, передмова та коментарі В. Г. Берковського. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. – 66 с.+ 24 іл.

Vol. VII – Колективізація та голодомор на Славутчині / упорядкування, передмова та коментарі В. Г. Берковського. – Хмельницький: ПП Цюпак А.А., 2013. – 416 с.

до друку готуються

Vol. III – Джерела з історії Славутчини / упоряд., передм. та комент. В. Г. Берковського.

Vol. IV – Описи православних церков Славутчини (друга половина XIX ст.) / упоряд., передм. та комент. В. Г. Берковського.

Vol. V – Джерела з історії Славутчини. XIX – початок XX ст. / упоряд., передм. та комент. В. Г. Берковського.

Vol. VI – Славутчина у визвольних змаганнях 1917-1921 рр. (документи та матеріали) / упоряд., передм. та комент. В. Г. Берковський.

Vol. VIII – Джерела до історії партизан Славутчини / упоряд., передм. та комент. В. Г. Берковського.

Vol. IX – Нариси з історії сіл Славутського району / за ред. В. Г. Берковського та В. А. Чумак.

Vol. X – Берковський В. Г. Історія рідного краю: Славута та Славутський район. Навчальний посібник із історичного краєзнавства.

**Запрошуємо до співпраці у виданні книг серії
«ACTA HISTORICA SLAVUTIENSIS» меценатів, добродіїв,
а також усіх кому не байдужа історія рідного краю**

**За детальною інформацією звертатися за адресою
vberkovski@gmail.com
+38 (095) 677-52-77**